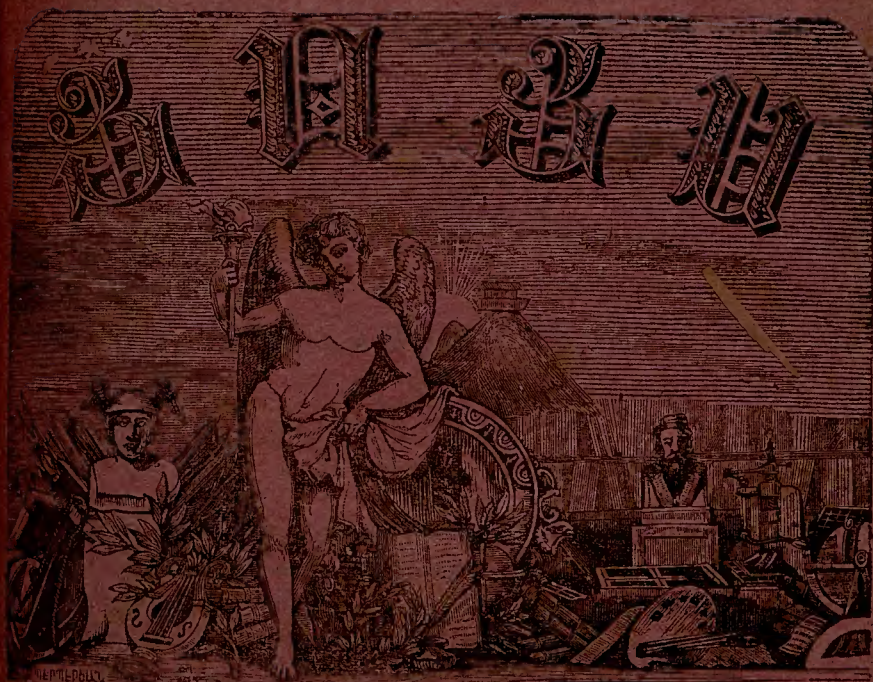

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ՄԵՏԱՍԱՆԵՐՈՐԴ — ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1877

Ա. գիտութիւն եւ Աստուածաշունչ

Բ. Կին քրիստոնեայ

Դ. Սիրտ եւ ուղիղ

Դ. Վեպ. — Շէլլէ եւ Վլաստիմիր Կամպաշտոնակալք եւ ազ-
նուականք Ռուսիոյ

Ե. Այլ եւ այլ

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ՍՏԱՌԻԱՆՍԻՆԻ

— 1877 —

Գ Ի Տ Ո Ի Թ Ի Ի Ն

ԵՐ ԱՍՏՈՐԱԾԱԶՈՐՆԵՐ

Գրեթէ երեսուն տարիէ 'ի վեր արեւմտեան Ասիոյ հին ժողովրդոց պատմութիւնը նորոգուած և բոլորովին այլափոխուած է, այն յիշատակարանաց վկայութեամբ, որք թերևս նոյն ինքն կտեսիաս և Մանեդոն պատմագրաց անգամ անծանօթ մնացած էին, և ներկայ դառուս իմաստնոց ուշադրութիւնը կը գրաւեն. ոչ թէ ընդօրինակութիւններ են ասոնք, այլ կրնամ ըսել թէ բնական և հինգ դարերէ 'ի վեր գրուած ուղղագիր բնագիրներ: Դարձեալ աւերակաց ներքե ծածկուած և ամայացեալ հնոյն նինուէի մէկ անկիւնը կը գտնուի Ասուր պանթաղ թագաւորին գրատունը, յորում գրեթէ տասըն հազար կտոր յիշատակագիր կամ արձանագիր կան: Շատ հնախոյզներ և մանաւանդ Պ. Ֆռանսուա լը Նորման իւր Ա. Յեռն հին ազգաց պատմութեան մէջ այս ծանօթութիւնները գրեթէ ուսման կարգը դասած է. Այս գիտները հաւատոյ և Սուրբ Գրոց տեսութեամբ մեծ կարևորութիւն ունին զոր պիտի ցուցնեմք Վիկուու Սքոթին Ասորիացիներ և Նոր Գիւրտի Եփեսոս և Սուրբ Եփեսոս և Նուր գրքէն քաղելով:

Վիկուու կ'առնու աստուածաշունչը և սկիզբէն ըս-

կսեալ կմխի իրաց պատմութեան մէջ, Ասորեստանի և Եգիպտոսի զուգընթաց աւանդութեանց հետ զայն բազմապատկերով ։ Արդարեւ, չպիտի կրնար այս երկու բազմապատկերով մէջ լիակատար հանդիսութիւն գտնել ։ Մարդկային սեռի առաջին աւանդութիւնը՝ բաղմաստուածութեան կարծեաց տարածուելովը մեծապէս խանգարուած էր ։ Հեթանոսական վիպաց մէջ՝ արարիչն Աստուած զանազան անուամբ քայտնեալ է, ինչպէս որ հեթանոսական դիցաբանութեանց մէջ իւր կարողութեան ստորոգելիքներն զանազան էակաց մէջ բաժանեալ են . բայց նշանաւոր իրողութիւնք իրարու կը համաձայնին, մարդկային սեռի մեծամեծ դէպքեր երբեմն մի և նոյն կերպով պատմուած են . աշխարհի և մարդկութեան գոյութեան մեծամեծ գործողութիւնները մի քանի հետքեր թողած են ամենուրեք ։

Այսպէս, բարեւոնական և ասորական աւանդութեան մէջ՝ սկզբնական քառսին ծանօթութիւնը կը գրուներմբ . և սոյն աւանդութիւններէն ստացաւ Ովիդէոս այս քառսին ծանօթութիւնը ։ Ճշմարիտ է որ բաղմաստուածական սովորութեանց ազդեցութեան տակ՝ քառսը իւր Աստուածաշնչին մէջ կոչուած թահ — Բահ անուամբը, առանձին Աստուած մեղած է՝ Բահ . քահաառ Ասորիս քառսին աստուածն է ։ — Այսպէս նաեւ պատմութիւնը հրեշտակաց անկումը և տնոնց տեղ մարդկային սեռի ստեղծագործութիւնը պատմուած է ասորական իրադեան ըստած տախտակաց միոյն վրայ զոր Պ. Յ. քրտ Դալպօթ գիտել կուտար անցեալ տարի Ենտրայի Սուրբ Գրոց հնախօսական ընկերութեան . Եւ, վերջը կուգայ այն պատմութիւնը որ Սուրբ Գրոց նման աշխարհի ստեղծման տարբեր եղանակները կ'ընկալէ . բայց այս պատմութիւնը հատակոտոր է, վասն զի աղիւսին վրայ քանդակուած նշանագրաց մի քանին բոլորովին ջնջած են անցեալ քսան և հինգ դարերն . բայց գոնէ աւուրց տարբերութիւնը կ'տեսնեմք հոն, նախ լուսոյ և

աստեղաց արարչագործութիւնը, յետոյ երկրային կեն-
դանեաց ստեղծուիլը և վերջապէս սահմանութեան վը-
կայութիւնը զոր արարչական գործութիւնը տուաւ իւր
գործոյն. « ի՞նչ որ մեծ աստուածները ըրին՝ հաճոյ էր » :
(Եւ ետեւ Աստուած զի բարի է, Ծննդոց . Ա. 18 .) :

Վերջը երկրաւոր դրախտը կ'ուգայ, որոյ յիշատա-
կը ամենուրեք կայ : Հելլենական գիցարանութեան ոս-
կեգարն է այն . Եգիպտոսի մահարձանաց վրայ նկարո-
ւած կենաց ծառն է՝ այն անտարակոյս, որովհետեւ այս
աստուածային ծառը այլ ևս երկրի վրայ չ'ընտնիւր և
նորա պտուղները միայն լաւագոյն աշխարհի մը մէջ պի-
տի քաղուին . Բաբելոնեան դլանաց վրայ նկարեալ բա-
րոյ և չարի գիտութեան ծառն է, որոյ մի կողմը մար-
դը նստած է, միւս կողմը կիներ և կնոջ ետեւն ալօժը :

Հոն կ'երևի նաև Ադամայ դատապարտութիւնը :
Այս դատապարտութիւնը Գօիւնճիքի աւերակաց արձա-
նագրութեան մը մէջ աւելի բացատրուած է . Ճշմարիտ
է թէ Վիկուռու աբբայն՝ Պ. Սմիթի պէս այս արձա-
նագրութեան վրայ խօսելով՝ սորա թարգմանութեան
անստոյգ ըլլալը կը ծանուցանէ : Բայց ուրիշ արձանագր-
ութեան մը մէջ կը տեսնեմք ասորական « Լեֆէիէ կամ Է-
րեֆէիէ » (Էրեֆէ բառն է), որ երկրաւոր դրախտին դու-
ռը կը պահպանեն : Եւ դարձեալ կայենի և Աբելի անուն-
ները ասորի բառագրքին մէջ մինչև հիմա եղածէն ա-
ւելի հաւանական ստուգաբանութիւն մը կ'առնուն (Ա-
բել, Հուլ, որ որդի ըսել է . Կայեն, Քիւ, որ գե-
րի կ'նշանակէ) : Ասորուոց ինչպէս նաև Եբրայեցւոց ըն-
դուաւ Ադամայ անունը մարդկային սեռի հաւաքական
անուն մ'եղած է :

Անցնիմք ջրհեղեղին : Յիբրաւի՝ ջրհեղեղին յիշատա-
կը ամեն տեղ կ'գտնուի : Ամեն տեղ նոյ մը կը յիշուի .
Յոյնք՝ Դեկալիոն, Ազթէկեանք՝ Մէքսիկայի մէջ Թէզքի
կ'կոչեն, Հնդիկք Մալա : « Նախնի մարդկութեան պատ-
մութեան մէջ ամենէն աւելի հաւանական աւանդու-

Թիւնը ջրհեղեղի աւանդութիւնն է, կ'ըսէ, Պ.ը Նորմանու
 երկու վէպ ալ ունիմք, մին Պերոդինը՝ յորում արևելեան
 աւանդութեան համեմատ ֆախթրոս կը ներկայացնէ
 զնոյ. սա, ջրհեղեղէն առաջ՝ Աստուծոյ հրամանաւ նա
 մի կըշինէ յոր կը մուծանէ իր ընտանիքը, կենդանիներ
 և պատրաստութիւններ ըստ ամենայն ազգաց. երկիրս
 ջրով ծածկուած կը տեսնէ, յետոյ, երբ ջուրը կ'իջնէ,
 մի քանի թռչուններ կ'արձակէ գիտնալու համար թէ
 ցամաքը երևելու վրայ է. 'ի վերջոյ տապանէն կ'իջնէ,
 սեղան մը կըկանգնէ և զոհ կը մատուցանէ այս շնորհ
 հաց համար : Այս պատմութենէն զատ, որ բազմաց ծա-
 նօթ է, 1872 և 1873 ին գտնուած Նինուէացւոյ դիւ-
 անաց պատմութիւնն ալ կայ, որ Շննդոց պատմութեան
 խիստ մօտ է, այնպէս որ Գ. վիկուուս կրցած է զանոնք
 բաղդատելով գրեթէ սուրն առ տուրն նոյն գտնել :
 Սուրբ Գրոց և հեթանոսաց այս պատմութեանց մէջ սա
 էական տարբերութիւնը կայ : Վերջնոց մէջ, աստուա-
 ծութիւնը բազմապատիկ կ'երևի, իրեն հակառակ բաժ-
 նուած : Ասորոց աստուածները մագդկային կրիւք լի
 են, փոթորիկէ զարհուրած, « շանց նման դանակոծու-
 ւած » : միւսին մէջ, Աստուած՝ մի է, որ կը պատժէ ըզ-
 մեղաւորս և կը պահպանէ իւր հաւատարիմները : Որչափ
 որ հին լինի ասորի վէպը՝ յայտնի կ'երևի՝ որ բազմաստու-
 ւածական միջորութիւնը նոյն ատենէն կենալը կը յուցնէ :

Բաբելոնի աշտարակին համար ժամանակիս հնա-
 խոյքը, զանազան գիտողութիւններ ըրած են, որ ոչ
 նուազ կ'օգնեն մեր նպատակին : Երբ հասանք Բաբել-
 օնի աւերակաց քով՝ կ'ըսէ Եփրատայ եղերքներու ան-
 գղիացի հետաքննին մը, (Պ. Ռիք), կուտակեալ ամ-
 պերը պարզեցան, այնպէս որ տեսանելի եղաւ մեղ Պիւր
 (աշտարակը) գաշտի մը մէջ, բոլորչի լեռան մը նման
 աշտարակով մը պսակուած բարձր հողաբլուրի մը վրայ
 ամպով շրջապատեալ . . . : Երբ բաւական մօտ հա-
 սանք, մէկէն աչքերնուս երեւցաւ խիտ եւ նսեմ ամ-

պոց հոլովացեալ կուտակաց մէջ՝ աշտարակը , տեղ տեղ տեսակ մը շամանդաղով նսեմացած , որուն՝ ամպոց հետ խառնուելովը վսեմ տեսարան մը յառաջ կուգայ , մինչդեռ գուարթ լուսոյ մը շառաւիղները , որ նշան են փոթորիկի , տարածուած էին անտպատին մէջ , եւ յայտ յտեղ իման կը ցցուէին սոյն երկրիս անբաւ լայնատարածութիւնը եւ տխուր միայնութիւնը » :

Այս Դէրը (Պէր Դէրը , աշտարակ Ներսիսի), Բաբելոնի աշտարակն է : Այս լեռունը՝ որ աշտարակի մը նշխարները կը կրէ՝ մարդոյ ձեռամբ շինուած լեռ մ'է , կամ լաւ եւս « տւերակ մը , ժամանակին ծանրութեան տակ խորափիտ վիհերու ձեւացած » , տեղ տեղ մի քանի մասանց մէջ աղիւսներու շարքեր կը նշմարուին , զորս՝ երեք հազար տարիի չափ յառաջ , Նոյի թռունեայները դրած են : « Եւ ասնն այր ցընկեր իւր , եկայք , արկցուք աղիւս , եւ թրծեսցուք զայն հրով : Եւ եղեւ նոցա աղիւսն 'ի տեղի քարի , եւ կուսր 'ի տեղի շաղախոյ » : (Ծնն . ԺԱ . 3 .) Յայտնի է որ այս երկիրներուն մէջ քարը նուազ է , եւ մեծ Բաբելոնը աղիւսներով շինուած է : Այսպէս աւանդութիւնն եւ դիտութիւնը կը միանան տեսնելու այս սկայադործ աւերակին մէջ , (որոյ բարձրութիւնը 46 մէթր եւ 700 մէթր աւ շրջապատն է) մարդկային սեռի անհետանալու մօտ եղող գործը :

Թիւտելեան Բենիամին հրէայն , երկոտասաներորդ դարուն իւր Բաբելոն բնակող եղբարցմէ խմայաւ այս աւանդութիւնը : Բաբելոնի թալմուտը այս աւանդութիւնը կը հաստատէ և դեռ այսօր կը կարգամբ Նաբուգոդոնոսորի մի արձանագրութիւնը , որ այսօր Պէր Դէրը պահող աշտարակին շինողն է « Զայն շինելով , կ'ըսէ , 'ի վաղուց հին թագաւորի մը ձեռամբ սկսուած գործը կը լրացնէ , զոր հին թագաւորը անկատար թողած էր , և երկրաշարժով և կայծակով կործանած » :

Անկէ վերջը եկող ժամանակաց գալով՝ աստուա

ծաշնչի պատմութիւնը մասնաւորապէս ազգային է, և սրբազան պատմիչը աւելի Աբրահամ նահապետին ցեղին կ'յարի, ըստ որում Աբրահամու ցեղը առաւել ևս հեթանոս աշխարհէն կ'բաժնուի: Հոս այլ ևս ոչ ինչատակարաններ, և ոչ օտար աւանդութեանց գրութիւններն են աստուածաշնչի պատմութիւնը հաստատող, այլ արտաքին քաղաքակրթութեանց բովանդակութիւն մը, որ զայն պիտի հաստատէ ցուցնելով մեզ թէ աստուածաշնչը որչափ ճշգրտութեամբ զանոնք մեզ կ'ներկայացնէ: Մանաւանդ եգիպտոսը, որ ինն և տասներորդ դարուն սկիզբը եւրոպական գիտութեանց առջև բացուեցաւ, և այն ժամանակէն 'ի վեր մեզ տուաւ առատութեամբ իւր շրջանակներն, բաժնի ըսուած թուղթը, նկարներն, պլաթները և գերեզմանները: Եգիպտոս որ իւր լեզուն մեզ յայտնեց և իւր բոլոր կեանքը մեզ նկարագրեց, եգիպտոս հայելի մ'է ուր կ'պատկերանան մեր աչաց առջև աստուածաշնչի նկարագրած բարքն ու կենցաղը:

Նոյնպէս — Սինէհ եգիպտացին, 'ի Պաղեստին դալութեան, Բաբիրոսի վրայ դրուածքի մը մէջ կ'նկարագրէ այս արօտաշատ երկիրը ուր ցեղեր և կարավաններ ինչպէս Աբրահամու և Ղովտինները, հեռունները կ'տանին իւրեանց երամակներն, կ'կռուին 'ի հարկէ միմեանց դէմ, մարգագետնոց վրայ վէճ կրնեն, արջառներ և ոչխարներ կ'դրաւեն: Ուրիշ պատկեր մ'ալ, որ ըստ սովորութեան մեհենական բնագրով մը բացատրուած է, օտարական ընտանիք մը կ'ցուցնէ, որ սովէն բռնադատուած է յեգիպտոս իշնել, իշխանին ներկայանալ, անոր ընծայներ մատուցանելով, իբր թէ ըսել ուզէր Աբրահամ և Սաբա փարաւոնի ներկայացան:

Այսպէս դարձեալ — Երէն — Եգիպտոս (որ Բաբիրոսի վրայ դրուած ձեռագիր մ'է քսան երեք դար յառաջ եգիպտոսի թագաժառանգ մանուկ իշխանի մը համար գրուած, և որ ձեռքէ ձեռք, այս իշխան

նէն մեր դարու եւրոպացի ճանապարհորդ կնոջ մը ձեռքն անցաւ, և այսօր Բրիտանիոյ թանգարանը կը գրտնուի) : Այս եգիպտական պատմութիւնը կ'երևի թէ Ս. Դիքէն դողցուած է, Յովսեփայ և Պետափրէսի կնոջ պատմութենէն առնուած, բայց չեն կրցեր վարպետ բանագողութիւն մ'ընել. վասն զի երկու նկարագրութիւնք ալ մի և նոյն բարձն ու սովորութիւններն ունին իրենց մէջ. մին ըստ ճշմարտութեան, միւսն ըստ ճշմարտամանութեան :

Նաև — եգիպտացի փարաւոնին արքայական օրացոյցը՝ ինչպէս որ կրնամք քաղել՝ թէ եգիպտական նշանակարողութիւններէ և թէ ինչոց պատմութենէն, այնչափ միմեանց համաձայն տարերքներ են, որ « երբ աչքերնիս այն քանդակեալ յիշատակարանաց վրայ՝ դարձունեմք ծննդոց պատմութիւնը կարդալնէս յետոյ՝ կը կարծեմք նոյն նկարագրութեանց մին կարդալ » :

Ընդհանրապէս աստուածաշունչի օր իրողութեանց համար որ բանականք կը պնդեն՝ թէ եգիպտական ըլլալու յատկութիւնը չունի, ընդհակառակն որչափ լաւ հետազօտես եգիպտական յիշատակարաններն, աստուածաշունչի պատմութիւնն այնչափ կ'արդարանայ : Հերոդոտոսի և Պլուտարքոսի յենլով, կը պնդէին որ Եգիպտացիք գինի չգիտէին, և ասով Ծննդոց գիրքը կը դատաւիւտէին, որ կը ցուցնէ մեզ թէ փարաւոնի տակառապետը երազին մէջ խաղող կը քաղէ, ողկոյղները կը ճմլէ և թաղաւորին բաժակը կը լեցնէ : Արդ ահաւասիկ Թէբէի պատկերները որ ծննդոց գիրքը Հերոդոտոսի, Պլուտարքոսի և բանակայ դէմ պաշտպանելով հանդերձ, կ'ներկայացնեն միշտ որթը, այգեկութքը, հնձանը և բաժակը լցուած ու ֆարաւոնին տրուած : Գերմանացի գիտունք իրենց յատուկ բացարձակ և արհամարհական ձայնով մը կըսեն. Եգիպտացիք աղքատ էին ամենքն ալ, ոսկիէ մանեակներ չէին կարող ունենալ, և ոչ բոլոր այն քանդակուած քարերը որոց վրայ կը խօսի աս

տուածաշունչը : — Մանաւանդ թէ լիապէս ունէին զանոնք , կըսէ մեզ հին եգիպտոսը . ոչ միայն բարերոսներուն մէջ գրուած յիշատակարանաց վրայ նկարուած կըցուցնէ մեզ , այլ միշտ ներկայ են մեր թանգարանաց մէջ եգիպտական գործարանին պատուական զարդերը , մանաւանդ Լուվրի թանգարանին մէջ եղած շքեղ քաղէն , ոսկիէ և լւղուարթէ ու ուարդիւնէ դրուագեալ : — Ծննդոյ գրքին մէջ Յովսեփոյ ծառային՝ բառով մը ակնարկած բաժակին միջոցաւ հմայութիւն ընելու սովորութեան գէմ , (Ծննդ . ԽԳ . 5) , ուսնք կը հակառակէին , նաև քրիստոնեայ գիտնականներ : Այսպիսի սովորութեան մը վրայ խօսուիլը ո՞վ լսած է , կըսէին : — Էւ ահա եթէ քիչ մ'աւելի հետամուտ ըլլամք՝ այս ճշմարտութիւնը հաստատելու , պիտի տեսնեմք որ Լատին հեղինակներն ալ խօսած են այս բաժակին վրայ և արդի ճանապարհորդ մ'ալ կրտեսնէ որ այդ բաժակին սովորութիւնը դեռ կայ այսօրուան եգիպտոսի մէջ : Հանդերձ այսու , պէտք չէ զարմանալ : Արևելեան աշխարհը մերինին պէս փոխուած չէ : Պէտք է եգիպտոսերթալ , կ'ըսէ ճանապարհորդ մը , երկայն ժամանակէ 'ի վեր աներևութացած ազգի մը հինցած կամ մեռած հետքերն գտնելու համար : Պէտք է հոն տեսնել խրայէլի թխմորի յորդիքն որ ճոխապէս բեռնաւորուած ուղտեր կը տանին յԱրևելից յեգիպտոս . . . Էւ ոչ մէկ երկիր մը կայ որուն շէնքն այնչափ համաձայն ըլլայ անշենքն :

Նաև , գոնէ Ժողովրդեան բարուց վերաբերեալ մէկ քանի նկարներ ալ կան , Ս . Գրքին քանի մը հատուածները ներկայացնող պատկերներ , գրեթէ 'իոյն ժամանակի արհեստաւորներէ քանդակեալ , Հրէական տարազով մարդիկ , եգիպտացիներէն սարքեր զգեստ հագած , նման աստուածաշունչի՝ Յովսեփին ընծայած ըզգեստին , իրենց հետ կիներ , մանուկներ առած , եգիպտական կառավարչին կըներկայանան , անոր բաբրոս մը

կարգաւ կուտան, որ՝ իրենց անյագիրը պիտի ըլլայ, և իրենց գլխաւորը՝ որ զգեստին ծոպերէն և ձեռքի գաւազանէն կը ճանչցուի, կառավարին նախազ մը կընտրուի: Ո՛չ ապաքէն Յակոբն է այն որ իւր Յովսէփ որդւոյն հրաւիրելովն եղիպտոս կուգայ: — Այլուր գործաւորք փոփոխակի կ'աշխատին, վերակացուք գաւազանի՝ ձեռնին նոցա միայ կը հսկին, և երբեմն լծուսու եւ մերկ պատժապարտ մը կը տեսնուի, գետնի վրայ տաւաժուած, կաշկանդուած և գաւազանահար եղած: Անոնցմէ շատերը ազիւս կը թափեն, գետին կը փորեն, ջուր կը քաշեն, կաւ կը շաւղեն, խեղճ, լծուսու, ցնցոտիներ հագած, միշտ սոսկալի վերակացուն գաւազանին տակ: Միթէ երբայցիք չե՞ն սօքա, որոց Կոնստանտինոպոլիսէն եր առաւ փարաւոն, հրամայելով վերակացուաց րը անոնց յարգ չ'տան, որուն պէտք ունէին ազիւս թափելու համար, որպէս զի յարգ ժողովելու նեղութիւնն ալ իրենք քաշեն, առանց իրենց առաջին աշխատութենէն մաս մը զիջում ընելու, իրենց Կործանողին զլխաւորները ձաղկելով մէկ խօսքով, « իմաստութեամբ ճշդելով » զանոնք, ինչպէս կ'ըսէ աստուածաշունչը, ու զնոյ՞մ չարայար աշխատութեամբ բնաջինջ ընել այն ազգը որ ըստ կամաց Աստուծոյ կ'ածէին և կըբազմանային:» (Էլք. Ա. 8. Ե. 5):

Հարստահարեալ ժողովուրդն՝ երբայցիք ըլլալին եւ այն հին պատկերաց երբայցի ժողովուրդը ներ-

* Քանի մը տարի առաջ, եղիպտոսի խափը երկու հարիւր յիսուն հազար ֆէլլահ բուռն զօրութեամբ ջրմուղ մը բանալու դորձածեց. կառավարութիւնը ոչ բրիչ կուտար եւ ոչ թի, բայց միայն խարաղանի հարուածներ, քսան հազարը՝ մեռան ցուրտէն կամ աշխատութենէն: Ջրմուղին եզերքը զիղուած հողերը բացուելով, ճանապարհորդք ականատես եղած են, թէ սրչափ մեռելոց կմախքներ կան հողին տակ:

կայացունելին ոչ ոք կրնայ ուրանալ, որովհետեւ նոյն ինքն եգիպտական արձանագրութիւնք այս օտարականաց վրայ կը խօսին: Այս «գերեաց վրայ զորս Նորին Վեհափառութիւնը ընտրեց Ամմոնի տաճարը շինելու համար, ոյս «բէրի-կամ-պէր-նէր-ն վրայ (Եբրայեցւոց լեզուաւ իպէրիմ) որ սայլերով քար կը կրէին արեգական արեգակին համար», եւ որուն վրայ կը հըսկէր մասնաւոր ոստիկանութիւն մը (մաճար), Նկարուց մէջ, իրենց մօրթին գոյնը բնականէն կ'որոշէ զիրենք, եւ վերջապէս Հռամէս քաղաքին աւերակաց մէջ՝ Ելից գրոց նկարագրածին համեմատ՝ յարդախառն խոշորաղիւսներէ շինուած պարսպի մը բէկորներ կը գտնեմք: Այսպէս փարաւոնին՝ դրած պատուէրն, գործաւորին կամ իտրայելի պատկերն եւ իւր դրոժոց մը օրինակն ունիմք: Ասկէ լաւ ի՞նչ կ'ուզուի:

Վիկուռու արքայի գրքին պատմական մասը հոս կ'աւարտի:

Բայց մի եւ նոյն գրոց մէջ վարդապետական մաս մ'ալ կայ, որոյ առարկայն է ցոյնել թէ՛ ըստ առաւուածաշնչի եւ ըստ գիտնական վկայութեանց, Եբրայեցւոց հաւատալիքներն ի՞նչ էին:

Վիկուռու արքայն այս նիւթին վրայ խօսք մ'ունի, որ ամենը համառօտիւ կը բովանդակէ. «Եբրայեցիք նորակրօն չեն, այլ աւանդապահ», եւ կը յաւելու. «Եբր իրենց ցեղին գլխաւորը Աստուծոյ իրենց իբր ժառանգութիւն խոստացած Բանանու երկիրը ժառանգելու գնաց, նոր կրօնք մը չէր բերեր հօն, այլ ընդ հակառակն հօն կը դնէր այն հին կրօնից ջահը որ նոյն երկրին մէջ արդէն մարելու վրայ էր: Միաստուածութիւնը նախնական կրօնքն է. կռապաշառութիւնն է այլալած եւ աղաւաղած կրօնք»: Չ'ըսեմք ուրեմն թէ Եբրայեցիք են որ միայն յառաջագիմեցին եւ մարդկային սեռի առաջին ծանօթութեանց վերացան, այլ իրենց եղբայրներն ստորնացան. «Աստուծոյ միութեան հա-

ւատայր՝ յառաջագիմութիւն մի չէ . բայց բազմաստուծութիւնը քայլ մի յետագիմութիւն է :

Աստի պէտք չէ զարմանալ, երբ նոյն իսկ բոլոր կռապաշտ ժողովրդոց մէջ անգամ մի և դերագոյն Աստուծոյ դադարաւոր, ճշմարտութեան նշխարն մի կը դրանենք : Մեղքիսեղեկ՝ Սաղիմայ թագաւորը՝ երբայեցեոց ցեղէն չէր . այլ « քահանայ Աստուծոյ բարձրելոյն » էր . (Ծնն . Ժ. 18) : Ասորեստան իւր Աստուր աստուածն ունի , դերագոյն Տէր , թագաւոր բոլոր աստուածոց . սակայն տաճար չունի , որովհետեւ իւր աստուածութիւնը և իւր պաշտամունքը ամենուրեք են . Քաղդէացիք ունին դերագոյն Աստուած մը իւր անուանեալ առաջին և միակ սկիզբն՝ յորմէ յառաջ կուգան բոլոր միւսները , որուն անունը կը նշանակէ՝ Աստուած բացարձակ (ասիկա աստուածաշունչին մէջ դործածուած էլ , Իլօհիմ բառն է , ըստ Աբաբացեոց Ալլահ , ըստ ֆիւնիկեցեոց Էլօս կամ Իլօս) : Պարսիկք , ըստ Հերոդոտեայ , չունին ոչ արձան , ոչ տաճար և ոչ ալ սեղան , որովհետեւ Յունացմէ բոլորովին տարբերելով աստուածոց մարդկային ձև չեն տար : — Իսկ եգիպտացոց դալով՝ որ այնչափ ճոխ էին կռոց մասին , փանթէոնի գազալթը կանգնած է մի , անմահ , անեղ , աներեղթ և իւր էութեան խորոց մէջ ծածկեալ , երկրի և երկնի արարիչ Աստուած մը , որ ստեղծեց ամեն բան , և առանց անոր բան մ'եղած չէ , այս Աստուածը միայն մեհենական խորհրդոց անդամները կը դաւանէին : Տակաւին շատ ապացոյցներ կան , որոնք կ'ցուցնեն թէ իրօք որչափ պիղծ ալ ըլլայ մեհեանը և ինչ որ ալ լինին կուսքերը և սնտիապաշտութիւնք , դերագոյն Աստուածը , նոյի Աստուածը , լեզուաց խառնակութենէն և Բաբելոնի ցրումէն յետոյ անդամնուիրական վայրաց խորերը մնացած էր : Իսրայէլի արժանիքը զայն գտնելուն վրայ չէր կայանար , այլ զայն իւր փառաւոր և դերագոյն միութեան մէջ պահելուն , ըստ

պատկերի մարդոյ աստուածներէ և անսուրբ պաշտօն
մուսնքներէ վրէժն անջատ պահելուն, և իւր վկայութեան
խորա՛ր և օրինաց ԳԻՐՔԸ անապատին, հալածանաց,
գերութեան, և ըստ հեթանոս ուշիարհի ապականու-
թեանց մէջ, անարատ և սուրբ պահելուն վրայ ։

Բայց եթէ իսրայէլ՝ ուրիշ ժողովուրդներէ աւելի կը բռնական ջերմ սիրով՝ Աստուծոյ միութեան նախնական վարդապետութիւնը պահելու փառքն ունեցաւ, կըրնո՞ւմք բռնել որ հեթանոս ժողովուրդներն այն վարդապետութեան տեղ վերջը ուրիշ վարդապետութիւն որոտին անոր, այս է հոգւոյ անմահութեան վարդապետութիւնը։ Այս է որ կ'պնդեն Աստուածաշունչի հակառակորդք ։ Ապառնի կենաց ծանօթութիւնը, որ այնչափ յատկ կ'ել եւի եղիպտական յիշատակարանաց մէջ, և ուրիշ կուսպաշտ աղգաց մէջ առաւել կամնուաղծանօթ, թէ և աղաւաղեալ, Բունաց մէջ աւանդութեամբ պահուած և կամ փխտութայներէն նորոգուած, իսրայէլի ժողովրդեան անծանօթ էր, կ'ըսեն ։ Նինուէի կամ Բաբելոնի մէջ, իւր դերութեան ժամանակն և մանաւանդ Աղեքսանդրի աշխարհակալութենէն յետոյ և իւր Բունաց փխտութայութեան մերձենալովն էր որ ապառնի կենաց գաղափարն առաւ ։ — Վիկուռու, այս կարծիքը կը հերքէ ։ Աստուածաշունչի պաշտպանողաց հազուադէպ կորովութեամբ մը՝ ապառնի կենաց զանաղոն աւաիծանները կ'որոշէ, և զանոնք բոլորն ալ կը դանէ Ա. Գրոց մէջ ։ Նախ — Տարբերութիւն հոգւոյն մարմնոյ. մարմինը այն կաւն է զոր Աստուած կաղմց, հոգին այն կենսական շունչն է զոր անոր ներշնչեց։ Այս տարբերութիւնն Աստուածաշունչի առաջին տողերէն կը քաղուի ։ Մարդն ստեղծուեցաւ « ըստ պատկերի և ըստ նմանութեան Աստուծոյ » ։ ինչպէ՞ս, իւր մարմնով ։ Ո՛չ անտարակոյս, որովհետեւ Աստուած մարմին չունի. ուրեմն իւր հոգւովն, այն շնչովն՝ որով կենդանացոյց Աստուած իւր արարածը ։ Յետոյ հոգւոյն յետ մահու հան-

դերձեալ կեանքը. 'ի բաց առեալ քանի մ'անշան բա-
յառութիւններ, ամեն ժողովուրդ հաւատացած է՝ որ
մարդ էակը՝ ինչ կերպով ալ ըլլայ՝ մահուանէ վերջը իր
կեանքը կը շարունակէ : Եւ կարելի չէ երկացել
թէ եբրայեցիք այս կէտին վրայ ընդհանուր հաւատ-
քը չունեցան : Չէ՛ : (Եօթանասնից թարգմանութեան
մէջ Հաբէս , Վիւլկարայի մէջ Էնֆերնոօ կամ Էնֆերէ) բառը
որ Սուրբ Գրոց մէջ այնչափ անգամ կրկնուած է՝ ոչ թէ,
ինչպէս որ կարծել կուզեն ոմանք , պարզապէս և դժու-
րովին դերեղման կը նշանակէ , այլ մանաւանդ , դեռ
կենդանի հոգւոյ բնակարան , խաւարի և լռութեան
տեղ , ուր չարերը և բարիները միացած՝ բաց ոչ շփո-
թուած , վերջին դատաստանի ժամուն կ'սպասեն , այն
ժամուն յորում յաւիտենական կեանքը պիտի յայտնուի
ամենուն համար :

Յետոյ — Նոյնպէս իսրայէլի մէջ պահուած մեռելոց
յարութեան դադափարը : Այս խնդրոյն նկատմամբ կ'ար-
ժէ յիշել Յոբայ հռչակաւոր մէկ հատուածը : Վիկուռու
աբբայն կը յիշէ զայն և մէջ կը բերէ Պ. Ռընանի և իւր
նախկին վարդապետին՝ Լը Հիւր արքային ձեռօք թարգ-
մանուած : Այս երկու թարգմանութիւնք՝ մէկ բառէ
մը զատ՝ ուրիշ կարեւոր մասով չեն տարբերիր : Բայց եր-
կուքին մէջ աւարտութեան հաւատքը յայտնի կ'երևի :
Ահաւասիկ աբբայ Հիւրին թարգմանութիւնը .

Ո՛ր տայր ինձ գրել զբանս իմ ,

Ո՛ր տայր ինձ հանել զնոսա 'ի մատեան յաւիտեան ,

Իրչաւ երկաթեաւ 'ի կապարի ,

Կամ 'ի վէմս քանդակեալ առ 'ի վկայութիւն :

Դիտեմ , զի կենդանի է վրէժխնդիրն իմ ,

Եւ կացցէ ևս յեռ մեռելոց ,

Ձի , ոսկրոտիս այս զգեցեալ զմարթ իւր ,

Մարմնով իմով , տեսից զլիստուած * :

* Պ. Ռընան հոս այսպէս կը թարգմանէ .

Ես իսկ, տեսից զնա,
 Ա՛յք իմ տեսցեն զնա և ոչ այլ ոք.
 Երբեկամունք իմ հալեցան ակնկալեալ:

Այսպէս կը խօսի Յոր, զինքը միտկեցաւ եկած բարեկամներէն խիստ յանդիմանութիւններ յտեղէն, անոնց գէմբարկանալէն, հեծեծեղէն, և գրեթէ յուսահատեղէն յետոյ, Բայց անմիջապէս զիջաւ. իրեն եղած մեղադրանաց սաստկութիւնն՝ իւր միտքը դէպ 'ի զինքը հարկանող Աստուածն առաջնորդեց: «Եթէ զիս մեռցունէ անգամ, կըսէ, դարձեալ պիտի յուսամ 'ի նա, նա իմ փրկիչս պիտի ըլլայ» (ԺՖ. 14. 15): Եւ յանկարծակի ապառնի կենաց դաղափարն աւելի պայծառապէս իրեն յայտնուելով, իւր խօսից բոլորովին նոր վսեմութիւն մը կուտայ, և ոչ միայն յուսացածը և ըստպասածը կը յայտնէ, այլ և ինչ որ գիտէ:

Եւ յետոյ վերջապէս — Հանդերձեալ կենաց ծանօթութեան մէջ պտուղնակեալ վերջին գաղափարը, այսինքն հատուցման գաղափարը. պատիժ՝ չարերուն, և վարձք՝ բարեաց: — Բոլոր աշխարհ այս հատուցման գաղափարն ունի, և որ եբրայական գրքերէն աւելի քրիստոնէական վարդապետութեան մէջ մեծ տեղ բռնած է: Մովսիսի խոստումներն այս աշխարհիս համար են, Բայց և այնպէս հանդերձեալ աշխարհը չեն մերժեր. «Մովսիսի օրէնքը, կըսէ Պօսիւէն, հոգւոյն եւ իւր երջանկութեան առաջին ծանօթութիւնը կուտար մարդուն. . . Հանդերձեալ կենաց սքանչելիքն այն ժամանակն ընդհանուր կերպով չ'պարզուեցաւ, և Մե-

«Յորժամ մորթս իմ լուծանիցի 'ի յերկրի,
 Առանց մարմնոյ իմոյ, տեսից ես զԱստուած»:

Նոյն իսկ այս թարգմանութիւնը ընդունելով հանդերձ, հոգւոյն հանդերձեալ կեանքը եւ յետ մահու աստուածատեալութիւնը դարձեալ ոչ նուազ կը հաստատուին:

սխալի օրովն էր որ այս մեծ լոյսը ակն յանդիման պիտի
երևէր : Հանգերձ այսու , դատաստանի դադարաւորը ,
որուն մէջ կը պարունակուի պատժոյ և վարձուց ծանօ-
թութիւնը . երբայական գրոց մէջ կ'երևի . « Տեսի 'ի
ներքոյ արեգական տեղի դատաստանի կըսէ ժողովորն ,
և անդ ամբարիշտ , և տեղի արդարոյ՝ և անդ բարե-
պաշտ : Եւ ասացի ես 'ի սրտի իմում , թէ զարգարն և
զամբարիշտն դատի յատուած . . . Գիտացես թէ . . .
ածցէ զքեզ յատուած 'ի դատաստան . . . և դարձցի
հողն յերկիր , որպէս և էրն , և հողին դարձցի առ յատու-
ած որ ետն զնա : Եւ վախճան բանիս , զամենայն ինչ
լուր . յատուածոյ երկիր և զպատուիրանս նորա պա-
հեա՝ , զի այս է մարդն ամենեկին . զի զամենայն արա-
բածս ածցէ յատուած 'ի դատաստան , յամենայնի ան-
տես արարելոցն՝ եթէ բարի և եթէ չար » :

Այս խօսքերը , կըսէ Գ. Վիկուաու , ամբողջ արեգա-
կը չեն ցուցներ մեզ , այլ միայն յառաջընթաց արշալոյս
մ'են ,

ԿԻՆ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱՅ

Ազգ մը իրապէս այնչափ մեծ է, ո՛րչափ նոյն ազգն ունի մեծ մայրեր. անոնք միայն կը հասկնան սոյն խօսքին ճշմարտութիւնը, որ վերջնապէս համոզուած են թէ ո՛րչափ մեծ դեր կը խաղան կանայք դաստիարակութեան բարձր խնդրոյն մէջ:

Ամենուրեք կրնան գտնուիլ հարուստ մայրեր, փափկասուն տիկիներ և պճնասէր կիներ. բայց քրիստոնեայ և առաքինի մայր մը, պատուական և ազնիւ քարի մը նման, միշտ հազուադիւր է: Ասով միայն կարելի է մեկնել, թէ ի՞նչու կրօնից անտարբերներ կը շատնան, ազգային օգտակար ձեռնարկութեանց սատարներ կը պակսին, հայրենեաց և ազգի մատենիչներ կը վարձուին, և շահամոլութիւն Հայոց բնատուր յատկութիւն կըլլայ. վասն զի զուրկեմք այնպիսի մայրերէ որ կարող լինին, իւրեանց մանկանց, նիւթական հացի հետ, բարոյական հաց ևս ջամբելու. չ'ունիմք այնպիսի կիներ, որ երբ դարգարուելու և պճնելու դաս տան որդեաց, չի մոռանան նաև առաքիլութեան, աստուածապաշտութեան և հայրենասիրութեան անմահ դասեր ալ աւանդել: Մեր իգական սեւը, ինչպէս գաղղիացի առած մը կըսէ, կենդանի մ'է, որ հագուի, հանուի և շատխօսէ: Մերկացուր զայն իւր վարդերէն, իւր մանեակներէն, և ահա պիտի ունենաս մարդ Սղապոնեան:

Շատերը գլխաւով մեր կանանց սոյն ցաւալի բալտ.

յական անկման վրայ, սկսած են այլ և այլ հրատարակութիւններով ընտանեաց ներքին կեանքը քննադատել և ջանալ նոր ուղղութիւն մը տալ անոր. հայ մամուլն հետզհետէ 'ի լոյս բերաւ երկու նշանաւոր եպիսկոպոսներու նշանաւոր հեղինակութիւններ, որոնք ընդհանրապէս ընտանեաց, բայց սակայն չեմք կարծեր թէ այսպիսի օգտակար և կրթական երկասիրութիւններ, զրազաճառաց սենեակներէն դուրս, կարենան ընտանեաց սեմերէն ներս համակրական և սիրալիր մուտ գըտնել. հայ կինը սիրահար է երգեհոնի, նա զբաղելու համար վէպեր կուզէ, տո՛ւր նմա երևակայութեան ամեն տեսակ զարհուրելի և քստմնեցուցիչ արտադրութիւններ, և ահա պիտի տեսնես թէ ո՛րքան 'գորովալիր և գրկախառն ընդունելութիւն կը գտնէ. խօսքերնիս բացառութեանց համար չէ:

Այսպէս, ինն և տասներորդ գարու Հայն, եթէ իւր ընտանեաց մէջ զինքը նկատես, պիտի վկայես անշուշտ, թէ մեր ընտանիք՝ կամ թանձրացեալ տղէտ են, և կամ դեռ ևս հալար և փէշէրներով կ'ապրին:

Թող հայ տիկիները, բազմոցներու վրայ անհող վրձուելով, անտարբեր մնան թէ ի՞նչ կը խօսուի իրենց մայրական կենաց և ընթացից վրայ. մենք, շատերուն պէս, պիտի չը դադրիմք բնաւ նոցա կեանքը գրելէ և քննադատելէ, մինչև որ հայ կանայք իրենց թանձրամտութենէն սթափին, և մեր անունը իրենց բարի օրինակովու առաքինի կրթութեամբն աղնուացնեն:

Այս նպատակաւ, մեր միացնութեան բնակարանը թողլով, կուգամք աւասիկ, երևակայութեամբ, քիչ մ'ալ ընտանեկան վառարանին քով նստելով՝ ամուսնական վիճակի սրբութիւնն անգամ մ'ալ հռչակելու, մայրութեան պարծանքներն նուագելու և ժրագլուխ կնոջ ներկարագիրն ընելու, նկատելով զինքը շուրջ պատած այն վառաւոր և ճառագայթաւէտ լուսով որ Յիսուս փրկիս տու կ'անուանի:

Ա.

Այնպիսի նորանշան դարու մը մէջ կ'ապրիմք, որ արդարեւ լի է անակնունելի հակասութիւններով և անհնարին արհաւրօք. թանձրամիտ վարդապետութիւններ նախապատիւ կը համարուին լուսամիտ վարդապետութեանց. իմաստականերու անոճ լեզուադարութիւնք ոսկեղօծ դեղահատներու պէս իսկոյն կը կլլուին. Աստուծոյ դոյութեան պէս մեծամեծ ճշմարտութիւններ անընդունելի կը դատուին առանց զանօնք նախապէս անկողմնակալ և հասուն քննադատութեան և վերլուծութեան բովըհն անցունելու. այս ոք կը տեսնես՝ որ կը ծիծաղի երբ Աստուծոյ վրայ խօսիս. այն ոք՝ խելքէ պակաս՝ ինքզինք կը շփոթէ կապիկներու հետ. (օրինակներ չեն պակսիր մեր լուսաւորեալ ըսուած նոր երիտասարդութեան մէջ). ոմանք « անկախ բարոյական » կը հաստատեն, առանց ինչ ըլլալն իրենք ալ գիտնալու. այլք շահ՝ փիլիսոփայութիւն կը ջատագովեն. բայց աւելի շատ են այն չարասիրտ վատերն, որք զուարթութեամբ կը դիտեն, թէ ի՞նչպէս կրօնական եռանդն ու երկիւղածութիւնն, երբեմն ազգին մէջ մինչև իւր վերջին բարձրութեան կէտն ամբարձած, իսկ այսօր սկսած է տակաւ առ տակաւ խոնարհիլ և նուաղիլ զգալի կերպով :

Այս ամենը հաստատուն ապացոյցներ են ցաւազին կերպով խոստովանելու, թէ ազգին բարոյական վիճակը ո՛ր աստիճան վատթարացած, խանգարուած և ապականած է այսօր :

Խառնակութեանց այս անկերպարան քառօին մէջ, բնականապէս այն սկզբունքները, որ ընտանեաց խաբխան են, չէին կրնար յարգուիլ :

Մարդոց մէջ առաջին իշխանութիւնը հայրական իշ-

խանութիւնն է, զոր Յիսուս Բրիստոս այսպէս կը նշա-
նակէ. « Սմենայն թագաւորութիւն բաժանեալ յանձն
իւր, աւերիւ. և ամենայն քաղաք կամ տուն բաժանեալ
յանձն իւր՝ ոչ կացցէ » ։ Թագաւորութիւններէն կ'անց-
նի քաղաքաց, որոնցմէ կը գոյանան թագաւորութիւնք,
և քաղաքներէն դարձեալ կ'անցնի ընտանեաց, իբրեւ
կաղապար և սկիզբն քաղաքաց և մարդկային ամեն ըն-
կերութեանց ։

Երօնական սկզբանց հակառակորդք, իրենց իշխա-
նութիւնը տեական ընելու համար, ամեն ճիգ կը թա-
փեն այսօր՝ իրենց սկզբունքները մեր խաղաղ ընտանեաց
մէջ ալ մտցունելու ։ Վասն զի քաջ դիտեն որ ընտանիք-
ներէ յառաջ կուգան մարդիկ և քաղաքացիք հօն կը
պատրաստուին ։

Խմբադիրներ, վարժապետներ և կարծեցեալ լու-
սամիտներ ունիմք, որ չեն պատկառիր առանձին կամ
հրապարակի վրայ, առաւել կամ նուազ համարձակու-
թեամբ, ընտանեաց ամեն իրաւանց և պարտուց ժըխ-
տումն եղող վնասակար և անբարոյական սկզբունքներ
քարոզել ։

Եկեղեցին յառաջագիմութեան արգելք է, կըսեն
սոյն յառաջագէժ իմաստականք. իրենց համար հօգուոյ
ողեկանութիւն, անմահութիւն, աղատութիւն և պա-
տասխանատուութիւն՝ խել մը հինցած խօսքի ձևեր են.
այր և կին կատարելագործեալ կենդանիներ կը նկատեն,
և ամուսնութիւնն ալ պարզ զուգաւորութիւն մը. կը
պահանջեն որ դաստիարակութեան կերպը՝ յառաջա-
գիմական, դրսեական և լոկ աշխարհական ըլլայ. այն ա-
տեն պիտի հասկնան մեր հայրերն ու մայրերը թէ ի՞նչ
անելանելի որոգայթի 'ը մէջ խնկած են ։ Եւ երբ գոր-
ծը մինչև այն կէտն հասնի, և արդէն բաւական ծայր
ալ տուած է, որ համարձակին հրատարակել թէ կա-
նայք յամենայնի հաւասար են արանց, այնուհետեւ շատ
լուարճալի բան պիտի ըլլայ տեսնել կիներ՝ որ ժողով-

ներ պիտի դաւարեն , գիտնական ակումբներ պիտի կազմեն , անդամ պիտի ըլլան գիտնական և գործարանագիտական ընկերութեանց , կառավարական խընդիրներու պիտի միջամտեն , գուցէ մեր խրեալութեանական ժողովոյ մէջ ալ՝ « Իւր Կուլտ » ըսելու բաղդն ունենան , և անշուշտ մինչև անդամ պիտի կարենան բանակաց առաջնորդութիւն ստանձնել և պատուաւորը ժիշկներու կարգ անցնիլ : Այսչափ փառաւոր պատիւներ և շուքեր ո՞չ ապաքէն անամուսին , անղաւակ , անտուն և անպատիւ կարենալ ընելու համար միայն պիտի գործածուին :

Այս աստիճան հանդիսաւոր յիմարութիւն մը դեռ համարձակութեամբ քարոզուած չէ մեր ազգին մէջ , գոնէ գործնականապէս . սակայն լուրջ դատողութեան տէր մարդիկ , ընդ ազօտ արշալուսի մը նման , այժմէն իսկ կը նշմարեն թէ այս աղետալից օրերն ալ պիտի չունան : Կրօնական անտարբերութիւնը որ մեր մէջ հետզհետէ երթալով կ'երթայ և կ'աճի՝ յառաջընթացկաւ ըսպետ մ'ի սոյն ամեն անկարգութեանց հետզհետէ հայ հօրիւնին վրայ ալ ընդ փոյթ պարզուելուն , վասն զի ո՞ր զեղծումն կարելի չէ ընդունել սոսկ ամբողջին , երբ ըսուի իրեն , թէ իրողութիւնը գիտնականապէս ապացուցուած է . և երբ միանգամ ազատութեան հրապոյրով ամբոխը որսալու հնարքը գտնուի , ո՞վ չի գիտեր թէ կուրօքէն կը հետեւի նա յայնժամ , միայն թէ ազատութեան անունը լսէ :

Թատերաբեմին վրայ այս մի և նոյն գերը կը խաղան ուրիշ կատակերգակներ : Թող չըսուի մեզ թէ ազգային թատրեր չունիմք մենք . եւրոպական թատրերու ամեն ձևեր , խիստ գձուձ կերպերու ներքեւ , այսօր քիչ կամ չատ ընդհանրացած են Պօլսոյ մէջ , և մեր անգործ հայ տիկնանց ձանձրութիւնը փարատելու ո՞չ ապաքէն լաւ միջոց մ'են այս տեսակ խաղեր : Բացառութիւնները միշտ յարգելով , հարկ է խոստովանիլ թէ

այս օրինակ յաճախ լրբենի խաղերէ ոչ ոք հայ ընտանիք
օգուտ բնաւ չի քաղելէ զատ, մանաւանդ զլատուած
ներ շատ կը յիշեմք, թատերց վրայ կատարուած ամուս-
նութիւնք՝ այնչափ ապօրէն և զգայական են, որ ճշ-
մարիտ քրիստոնեայ կարելի չէ որ չի գայթակղի. հոն՝
զեղեցիկ ցանկութիւնք կոչուածը անպատուութիւն է
ուղղախօս բնութեան մը համար. յեղյեղուկ և սուտ
գեղեցկութեան մը հրապոյրն ու ազդեցութիւնը՝ որ
հոն կը ներկայացուի երվներանգ գոյներով, մէկ սեռին
փառասիրութիւնը կը գրգռէ և միւսին արժանապա-
տութիւնը կը վիրաւորէ և երկուքն ալ զգայարանաց
գերի կընէ, Քրիստոնեայ սիրտ մը ո՞րչափ ցաւ և զայ-
լով չ'զգար արդեօք, տեսներով որ ամուսնութեան
սրբութիւնը յաճախ թատերգականերու ներկայացմանց
մէջ կը պղծուի համարձակօրէն: Հոն կ'ուսանին ծայրա-
յեղ ազատականք, թէ սիրոյ մէջ առ ժամանակեայ մի-
այն պէտք է ապրիլ, զի ամուսնութեան անխառն ու-
րախութեանց վրայ դադափար չ'ունենալով կը մտածեն
թէ սէրն անկարելի է տեական ըլլալ, որով, եթէ նե-
րելի է մեզ ըսել առանց մեր ընթերցողաց պարկեշտու-
թեան զգացումնին վիրաւորելու, հայրենի տունը ան-
յորդներու պանդոկ մ'ընել կ'ուզեն, ուր օտարական-
ներ շարունակ յաջորդեն իրարու:

Ամեն բան տեսնելու, ամեն բան լսելու անարդ հե-
տաքրքրութեամբ, զոր ունին մեր թէ՛ ծնողք և թէ՛
որդիք, ո՞չ ապաքէն արագ արագ պիտի վարժուին և
ընտելանան այնպիսի վատթար դադափարաց, որոնցմէ
քրիստոնեայ և նոյն իսկ մարդկային սիրտ մը պէտք էր
ստեղծալ. և միթէ կրնամք վստահութեամբ ըսել թէ այն
ապականեալ դադափարաց մըրիկը, որ օտար ազգաց
մէջ՝ այնչափ սաստկութեամբ սկսած է քանդել ամեն
բան, երբէք սասանեցուցած չէ մեր ընտանեաց բնա-
կարաններն ալ, զոր այսօր շատերն ապահով կը կար-
ծեն նորա հարուածներէն. և կրնամք արդեօք ստոյգ

ըլլալ, թէ կեղծաւոր դիմակներով՝ շատ անամօթ, անպատկառներ մեր մէջ ալ գաղտնապէս գոյացած չըլլան:

Սմբն ընկերութեան խարխիս հեղինակութիւնն է. հեղինակութիւնն ընկերութեան անդամներն 'ի միութեան կը պահէ, օգնելով անոնց՝ մի և նոյն վախճանի մը հասնելու համար: Վերցո՛ւր ո՛ր և իցէ ընկերութեան մը հեղինակութիւնը, և ահա խուժեղութից ամբոխ մը կ'ունենաս. վերցո՛ւր ընտանեաց մէջէն հեղինակութիւնը, և այլ ևս ընտանիք գոյութիւն չ'ունենար: Սրդ ընտանեկան հեղինակութիւնը յարձակում կ'րած, և ծանր ու ընդհանուր յարձակում կ'րած է: Հնազանդութիւնը վերցուած է, մեծ աղէտ մ'է այս. հրամայել դիտող չ'կայ, այս ալ աղէտից մեծագոյնն է: Սուր շողացներու համար կը դանուին կորովի ձեռքեր. բայց ո՛ւր դանակ տալիսի ձեռքեր, որ կարող լինին դէթ հստակութեան գաւազանը կրել, այն մեծարելի թագաւորութեան որ բոլոր միւս թագաւորութեանց աղբիւրն է: Մեր ապրած դարն իշխանութենէ հրաժարելու դար է: Կեղծ ու պատիր և աղիտարեր հաւատարութեան մը խորշակը այժմէն սկսած է մեր մէջ ալ ամեն ինչ ցամաքցունել, ամեն բան թարշամեցունել. և արդէն հոս հոն կը գտնուին հայ կիներ որ կը ժպտին՝ երբ այր մարդոյ հեղինակութեան խօսք ըլլայ, մոռնալով որ Սուրբ Պօղոս քաղաքական օրէնքէն շատ կանուխ հռչակած էր զայն և թէ՛ բանականութենէն աւելի՝ հաւատքն է որ վեր կը դասէ առն հեղինակութիւնը: Տղայք կանուխէն եւ ոչ մէկ ճնշումէ մը վախնալու վարժուած ըլլալով և միայն վարձատրուելու ակնկալութեամբ շարժեալ, շահասէր՝ վեր 'ի վերոյ և առանց արժանաւորութեան հնազանդութիւն միայն կը ճանչնան: Թող որ շատ դիւրին է տղայոց համար մէկ քանի վաղաքշանքներով՝ հրամայել չի դիտող հեղինակութեան յաղթանակել և ուղածնին ընդունել ծնողքներէն որ հարկաւ չեն կրնար դիմադրել յետ որ միանդամ կոյր խանդալատանօք ինք.

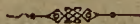
ղինքնին մանկանց անձնատուր ըրած են . մանաւանդ երբ տղայք այնպէս համարին թէ ծնողքնին իրենց հաւասար ընկերաց անդրանիկներն են և ոչ աւելի . Նոյնպէս , երբեմն ընտանեաց խիստ հլու և խոնարհ անդամներն եղող ծառայից կարող կը սեպուին այսօր այն ծառայները՝ որ դեռ ինքզինքնին իրենց տեարց հաւասար դնելու խելքն ունեցած չեն : Նուիրապետական զգացումը այսօր ամեն կողմանէ հարուած կրած և դըրժե ամենուրեք յաղթուած է . ասոր համար է որ ծերունեաց յարգանք չը տրուիր , ծնողաց առ մեղ ցըցուցած խնամքները կը մոռցուին , մեր նախնի հարց պատմութեան և դործոց կարեւորութիւն չընծայուիր , և , մէկ բառով , ընտանիք և ընտանեաց սէր միանգամայն կ'անհետանան :

Այս է վտանգը , այս է մեր ընտանեաց սպառնացող վտանգաց գուցէ ամենէն ծայրագոյնը , որ արդէն բաւական տարրին եւ ի վեր զգալի եղած է : Ուրեմն ժամ է որ այժմէն սթափին ծնողք և դիտան թէ ի՞նչ չար և ազետալից հետեանքներ ունին այն եկամուտ կամ ինքնատեղծ վատթար վարդապետութիւններն ու ազատականութիւնք , որոնք վաղ թէ անագան իրենց որդւոց միտքն ու բարքը պիտի պղտորեն և այսօր իրենց ձեռքն եղած հեղինակութիւննին վաղը իսպառ պիտի ջլատեն և տկարացունեն :

Պէտք է եկեղեցւոյ վարդապետք իրենց մասնաւոր ուշադրութիւննին արժնցունեն այս կէտիս վրայ , և նուիրական բեմերուն վրայէն իրենց ձայնն արձակեն եւ եկեղեցւոյ խիստ անձուկ շրջապատներէն դուրս շատ հեռու մինչև ընտանեաց մէջ լսելի ընեն , այս ընկերային խիստ հարկաւոր բարեկարգութեան հիմ դնելով միայն քրիստոնէութիւնն , առանց որոյ ընտանեաց որ և իցէ վերակազմութիւն և բարենորոգութիւն ապարդիւն և անկարելի է :

Բայց քրիստոնէութիւնը կամ եկեղեցին ի՞նչպէս կըր-

նայ որոշ կերպով այսպիսի ազդեցութիւն մ'ունենալը տանեաց վրայ . անշուշտ ուսուցանելով կանանց իրենց վիճակին յատուկ առաքինութիւններն և հետզհետէ զարդացնելով Լինկերական վերանորոգութեան այս պայմանները , ինչպէս անցելոյն մէջ, նոյնպէս և այսօր բնաւ փոխուած չեն և այսօր ալ վաղն ալ միշտ մի և նոյն են թո՛ղ ամենուրեք , 'ի Տաճկաստան , 'ի Ռուսաստան , 'ի Պարսկաստան , հայկազն մայրերն ըլլան քրիստոնեայ և մնան միշտ հայ քրիստոնեայ , յայնժամ՝ հակառակ այլ և այլ մոլար աղանդոց և վարդապետութեանց աճման և ծաւալման , հակառակ խիստ յանդուգն հակաքրիստոնէական սկզբանց և իմաստականերու պոռոտախօսութեանց , հակառակ մոլորութեան , ասպականութեան և ամբարշտութեան այն բուռն հոսանաց՝ որ անօրէն որսորդներու ձեռքն աւար ինկած սմբողջ ժողովուրդներ կ'առնու կը տանի , հայ ընտանիքը պիտի նորոգուի , և ամեն բան փրկուի՝ ։ Բայց եոյն վերանորոգութեան եւ ասկէ յառաջ գալիք խաղաղութեան առաջին թէութիւններէն մին է՝ մարց քրիստոնէութիւնը , ինչպէս նաև մարց քրիստոնեայ ըլլալուն գլխաւոր թէութիւնն ալ այն է՝ որ մեր հայ մայրերն իրենց օրինակ առնուն երկու աստուածային մեծ մայրեր, Մարիամ և Եկեղեցի, օրոնց մէ ծնած են ըստ շնորհաց ։

ՄԻՐՏ ԵՒ ՈՒՂԵՂ

Յիրաւի անցած են այն ժամանակներն , յորում ընդհանրապէս սիրտը աջ կողմի եւ լեարդը ձախ կողմի կը գնէին : Սակայն չեմք կրնար դարձեալ համարձակութեամբ ոչնդեւ թէ ամին դործարանագէտք առհասարակ իւրաքանչիւր դործարան իւր աեղը կը գնեն . իոյն իսկ այսօր , սիրտ բառը հասարակ լեզուի մէջ ըստ սովորութեան կը գործածուի աւելի քան թէ ըստ գիտութեան :

Յիրաւի , իւրաքանչիւր ոք իւր հաճոյից համեմատ , իրականութեան նուազ կամ աւելի մերձուոր նշանակութիւն մը կ'ընծայէ սրտին . ճշմարիտն ըսելով , կ'աղարտէ բառին բուն իմաստը :

Սիրտը ծածկել , սիրտը տուլ , սլաղ սիրտ ունենալ , տաք սիրտ ունենալ , կարծր սիրտ ունենալ , լոյն կտամ եեղ սիրտ ունենալ , շատ սիրտ ունենալ , բնաւ սիրտ չունենալ . խօսքի այս ձեւերը անմեկնելի են . բայց ամեն մարդ իմաստը կը հասկնայ , վասն զի բոլոր լեզուաց մէջ սրբագործեալ բացատրութիւններ են ասոնք : Խեղճ սիրտ :

Դարձեալ , վիպասան մը սրտին ցաւէն իւր գիւցազնը կը մեռցունէ , որ բացարձակապէս անկարելի է . բանաստեղծ մը անաշխատ կրնայ իր « սիրտը լուսնոսել » , որ դարձեալ անկարելի է : Ծայրայեղ դրականք կը պնդեն , թէ սիրտը զգացման հետ բնաւ գործ չունի ,

վասն զի գործարանադէտք կ'ըսեն թէ՛ սիրտը ջրաբաշխական լոկ գործի մ'է, որ արիւնը երակաց մէջ մղելու կը ծառայէ : Զրհան մ'է ասիկայ, կատարելագործեալ ջրհան մը, որ առնելու եւ տալու կրկին նըպատակին կը ծառայէ :

Կարճ խօսելով, այնչափ հոս ու հոն կը քաշքշեն սիրտը, որ 'ի վերջոյ ո՛ւր ըլլալն ալ կը կորսնցունեն եւ կը մոռնան թէ ի՞նչ է իւր գործը,

Թող ներուի մեղ ուրեմն, որ վերջ տալով այս երկգիմի բացատրութեանց, ցցեմք թէ՛ հասարակաց կարծիքն աւելի ճիշդ է, քան ամէն անոնց, որ սիրտը լոկ ջրաբաշխական մեքենայ մ'է կրօնէ. և բայարձակապէս իրաւունք ունիմք պնդելու թէ՛ մեր վրայ եղած տպաւորութիւնը սրտէն յառաջ կ'ուզան, և թէ՛ սիրտը ուղեղին հետ այն գործարանն է, որուն վրայ լիապէս կ'արտայայտուին հոգւոյն զանազան վիճակները :

Այլը, կըսեն, հոգւոյն հայելին է. բայց աչքէն աւելի, սիրտը հոգւոյն հայելին է. . . . Յցուր ինձ քու սիրտդ, կըսէ արարացի բանաստեղծը, և ըսեմք եղթէ ի՛նչ ես աւելի իրաւամբ կրնայ ըսել նաև գործարանագէտ մը, ցոյց ինձ քու սիրտդ, և ըսեմք ի՛նչ թէ ի՛նչ ես :

Ո՛չ միայն սոյն երկու մասի բաժնուած վիճրիկ մաշկեղէն պարկը, զոր սիրտ կ'անուանեմք, սքանչելի կանոնաւորութեամբ մեքենական անհնարին աշխատութիւն մը կը կատարէ, այլ և մեր բոլոր տպաւորութեանց անհամեմատ վկայն և բոլոր մեր խորհրդոց մտերիմ բակիւսն է նա :

Վեր 'ի վերայ կերպով դիտելով, սրտին և ղեացմանց մէջ որ և է առնչութիւն մը չը նշմարուիր. եւ մենք ալ կը հաւանիմք ասոր : Ուստի սոյն առնչութիւնը իրականապէս հաստատուելու համար, պէտք է որ ճշմարիտ և որոշ ապացուցութիւն մը տանք :

1864 ին առջի անգամն էր որ գաղղիացի կղզիոս

Պերնարդ դործարանագէտն սրտին և հոգւոյ երեւու-
թից յարաբերութիւնը հաստատեց : Այն ատենները ,
սիրտը ուղեղին հետ կապող ջղաց ընթացքին վրայ տա-
կաւին որոշ ծանօթութիւն ունեցող չը կար , սակայն
այսօր սոյն հիմնական խնդրոյն ճշգրտութիւնը կատարե-
լապէս ապացուցուած է :

Սիրտը փոքրիկ ջրհան մ' է , խիստ կակուղ մաշկով
պատած և երկու որոշ խորոփիքներէ բաղկացած , որ
միայն երակային դրութեամբ մը անուղղակի յարաբե-
րութիւն ունին իրարու հետ : Իւր խաղաղած դերը բո-
լորովին անհայտ չինուած սովորական ջրհանի մը դե-
րին կը նմանի , որ իւր զանգուածը փոքրկայնելով մէկ
կողմէն իւր պարունակած հեղուկը դուրս կը նետէ ,
եւ միւս կողմէն ալ կը քաշէ դարձեալ իւր առջի ծա-
ւախ առնելով : Սիրտը , ինչպէս նաև առաձգական (լուս-
տիկէ) ջրհանն , դռնակներով դոցուած է , որոնք հո-
սանքին ուղղութեան կը հսկեն : Ձախ կողմի կիսամասը
թոքերուն արիւնը կը քաշէ և մարմնոյն բոլոր երակաց
մէջէն վերստին դէպ 'ի աջ կողմի կիսամասը կը մղէ : Սոյն
աջակողմեան մասն ալ , կմկեկով արիւնը թոքին մէջէն
դէպ 'ի ձախակողմեան սիրտը կը մղէ : Այս աշխատու-
թիւնը բոլոր երակաց մէջ արիւնը կը պտտցունէ և ճամ-
բուն վրայ պատահած բազմապատիկ արգելքներու կը
յաղթէ :

Սրտին կատարած մեքենակոն աշխատութիւնը չա-
փելով , խիստ սարսափելի գտած են դործարանագէտք :
Յայտնի է թէ մեքենագէտք՝ աշխատութեան մի-
ութիւն կը բռնեն Էլէքտրիկը , չափ մը , որ մանրերկրորդի
մը մէջ 1 քիլոկրամ բեռ 1 մէթր բարձրութեամբ վեր
կը հանէ : Չիւս մը ուժ ունեցող շոգին մէկ մանրերկը-
րորդի մէջ 75 քիլոկրամէթր կը գործէ , բայց սիրտը քը-
սան և չորս ժամու մէջ 70.000 քիլոկրամէթր : Ուրեմն
մէկ տարուան միջոցի մէջ 25.500,000 քիլոկրամ բեռ մը՝
1 մէթրի , կամ որ նոյն է 1 քիլոկրամ բեռ մը 25,500,000

մէթրի բարձրութեամբ կրնայ վեր հանել Այս հաշուէն կրնայ մեկաբերուիլ մեքենական այն անբաւալխատութիւնը զոր աշխարհի չորս կողմը բարախող սրտերը կը կատարեն :

Եթեմանասուն կամ ութսուն տարուան մարդու մը սրտին կատարած աշխատութիւնը , բաւական է երկաթի մը գիծը՝ Սպիտակ լեւան բարձրութեան հանելու համար :

Սրտին գործունեայ զօրութիւնը նոյն իսկ սրտին մէջ է : Այս գործարանը , բոլոր մեր դնդերաց պէս , շարժիչ ջիւղեր ունի , որոնք իւր կծկմանց (բացուիլ ու սեղմուիլ) կանոնաւոր յաջորդութեան կը հսկեն : Բայց պէտք է յիշել , թէ այս ջիւղերը՝ ոչ թէ կեդրոնական ջղային դրութեան (ուղեղ , սղեածուծ) կ'ակզբնաւորին , այլ սրտին մէջ եղած ջղային փոքրիկ կծիկներէն :

Ջղային կեդրոնները մեր կամքէն թաքտ և անկախ են , որ շատ աղէկ է մեզի համար , և արեան բնաւածական կաշխութեան և ջերմութեան պատճառեալ զրգումանց ազդեցութեամբ կը գործեն :

Ջարմանալի է արդարեւ մեր սրտին գործարանաւորութեան մէջ տեսնուած կարգաւորութիւնը . եթէ ջղային շարժիչ կծիկները ինքնիրենց մնային , յայտնի է թէ , իրենց գրգռման աստիճանին համեմատ , մերթադրադ և մերթ յաւիտի կծկումներ պիտի պատճառէին , ինչպէս կը պատահի մեքենայի մը , որուն վրայ մուտքամբ կանոնաւորիչ մը չ'դրուելով , շողւոյն մեծ կամ փոքր քանակութեան համեմատ՝ երբեմն արագօրէն կը շարժի և երբեմն ալ կանկ կ'առնու . ուստի ջղային շարժիչ կծիկներուն քով ուրիշներ ալ կան որ անոնց հետ ուղղակի առնչութիւն ունին , և կ'ստիպեն զանոնք , կանոնաւորութեամբ և պէտք եղածին չափի այն վատնել իրենց շարժիչ շօրութիւնն : Ասոնք կանոնաւորիչ ջղային կծիկներ կըսուին : Ահաւասիկ , ներքին գործարանաւորութեան մէջ այս է որ սրտին իւր աշխատ-

տութիւնը կատարել կուտայ, սյսինքն, արիւնը գործարանաց բոլոր մասերուն մէջ չափով և կանոնաւորութեամբ դրկել:

Ասոր տարակոյս չը կայ: Ահաւասիկ գորտի սիրտ մը, իւր մարմինէն հանուած է և սակայն իւր սրտատըրովը կը շարունակէ, այնպէ՛ս ճիշտ, որպէս թէ իւր բուն տեղն ըլլար. իւր զարկերն երկայն ցօղուն մը, ալէն դէպ ՚ի ձախ, կըրնան շարժել, ձայնաչափ ճօճանակի մը նման: Ախրաւ մարմինէն դուրս եղած ատենն ալ կը բաղկէ, ուրեմն շարժիչ զօրութիւնը իրեն սեպհական է. կատարեալ գործի մ'է, շարժիչ ունեցող ըրհան մը, որ զարմանալի կանոնաւորիչ մ'ալ ունի: Բայց ամեն բան ասով չը վերջանար:

Այս ինքնաշարժ փոքրիկ գրութիւնը, որ պահ մը ինքն իրեն մնալով ալ հանդերձ կրնայ գործել, խիստ սերտ կերպով կախումն ունի նաեւ կեդրանախան իշխանութեան հետ: Ուղեղէն ուղղակի հրամաններ կ'ընդունի, և ուղղածութիւն հետ յարատեւ հեռագրական հաղորդակցութեան մը մէջ կը գտնուի: Ասոնք իրեն կը խօսին, ինքն ալ կը պատասխանէ: Կեդրոնին մէջ տնցած ամեն անցից կը տեղեկանայ, և փոխադարձաբար ինքն ալ իր կրած փոփոխութիւններն անմիջապէս կը հաղորդէ կեդրոնին:

Եւ յիշաւի, սիրտը՝ ջղային բազմաթիւ թեւերով, հեռադրական ճշմարիտ թեւերով, կապուած է ուղեղին հետ. սոյն թեւերէն ոմանք երթալու յատկացեալ են և հեռագրալուրերն ուղեղէն սրտին կը փոխանցեն, ոմանք ալ վերադառնալու, և սրտէն ուղեղին կը տեղեկադրեն: Ուղեղէն սրտին փոխանցող թեւերէն ոմանք երկու որոշակի կարգեր կը կաղմեն. առաջին կարգը ուղեղէն կուգայ զո՞ համալրական էն անցնելով. երկրորդն ալ իո՞րա — սրտափայլն կուտած և ուղղակի ուղեղէն եկող մեծ ջղի մը ոստերէն կը բաղկանայ:

« Եւ համակրական » կոչուած ջղային գրութիւնը,

ողնայար սեան երկու կողմերն ու առջեւն եղած ջրային կծիկներու կրկին չղթայ մ'է, որոնք իրարու եւ ողնայարի ջիղերուն հետ եկած միացած են : Զիղերը շոյդ զոյգ կ'եննեն ուղեղէն, եւ առջեւի կողմէն մինչեւ ետեւի կողմը կերթան երկոտասան թուով : Վերջին զոյգը՝ երկու խոռ — ստամոքսային ներէն կը բազկանայ, որ մանր թելեր կ'երկնցունեն մինչեւ կոկորդին, թոքերուն, լեարդին, ստամոքսին եւ սրտին :

Մոյն երկու կարգ ջրաց դերը, որ ուղեղէն սրտին կը մոխանցեն, խիստ որոշ եւ մեկին է, այսինքն, իրարու հակառակ : Մեծ — համակրականին ջիղերը՝ սրտին թնդիւնները կը փութացունեն, իսկ թոքա — ստամոքսային ջիղերը կը թուլցունեն :

Դարձեալ, փոխադրել ջիղերը՝ ջրային շարժիչ կը ծիկներուն քով կերթան կը յանդին սրտին մէջ : Թոքային ջիղերն ալ ընդհանառակն ջրային կանոնաւորիչ կծիկներուն քով : Թոքա — ստամոքսային ջրաց դործը յարատեւ է եւ կանոնաւորելու պաշտօնին անընդհատ կը կատարեն : Փութացուցիչ ջիղերուն գործը միայն մասնաւոր պարագայներու սէջ տեղի կ'ունենայ : Այս պէս ուղեղը կրնայ ուղղակի հրամայել սրտին որ շեշտէ կամ նուազեցնէ իւր շարժումները, թո՛ղ որ ուրիշ կերպով ալ կ'իշխէ անոր վրայ : Եթէ սիրտը բաւական արագութեամբ չ'հնազանդի անոր հրամանաց, կրնայլստիպել փոքրիկ շնչերակները, որ անձկացնեն իրենց տրամագիծը : Փոքր շնչերակաց դնդերները, համակրական դրութեան յատկացեալ ջրաց իշխանութեան տակըն են : Երբ ջիղերը գրգռուին, երակաց գտնուածք կը փոքրկայնեն : Իսկ երբ չը գործեն, ընդհանառակն երակաց տրամագիծը կը մեծնայ : Հետեւաբար, սիրտն ապստամբելու առաջին նշանը ապուռն պէս, երակները կ'անձկանան, եւ կը կանոնաւորեն արեան քանակութիւնը, որ որոշեալ ժամանակին պիտի անցնի մեր մարմնի մէկ գործարանէն :

Ուղեղին՝ սրտին վրայ ուղղակի ընդդիմադործելու այս կարողութիւնը այնչափ օգտակար է, որ սիրտը, ջրաբաշխական շարժիչը, առանց նախապէս տեղեկանալու չը կրնար գիտնալ, թէ տեղական որ և է դէպք մը չ'պիտի՞ արդելէ արդեօք արեան շրջանը, և թէ, հետեւապէս, իւր կանոնաւոր ճամբայն պիտի ստիպուի՞ փոխել թէ չէ։ Գործարանական պաշտօնները շարունակ կը փոփոխուին և երբեմն ալ վատաւողջ կերպով կը կատարուին։ Արեան յորդու թիւնը, և հետեւաբար գործարանաց կիրառու թիւնը կանոնաւորելու բոլոր զօրութիւնը ուղեղին մէջ կը կեդրոնանայ։ Մարմնոյ շուրջը տեղի ունեցող բոլոր դրդաւումները ուղեղը կ'երթան և ապա վերստին սրտի ջիղերուն կը զարնեն։

Թող ձեռքս, օրինակի համար, պաղ առնու, և ահա զգացական ջիղերն ուղեղին իմացնելով, ուղեղը երակա — շարժիչ (vaso-moteur) ջիղերը կը գրգռէ, շնչերակաց զանգուածը կը նեղնայ, արիւնը նուազ քանակութեամբ կը հոսի, դէպ 'ի ներս կը վաղէ, և իւր թիւնը կը տկարանայ։ Երաւութեան ներդրածութիւնը կ'անցնի։ Ուղեղն՝ զգացական ջիղերէ եղածն իմանալով, երակա — շարժիչները գործելէ կ'արդիւնէ, շնչերակը վերստին իւր մեծ ծաւալը կ'առնու, արիւնը կը լորդէ առատութեամբ, ջերմութիւնը կը շատնայ, և ձեռքըս կը կարմրի։ Կարգով մը, ձեռքին օգնութիւն հասաւ։ Մարդկային գործարանական կառավարութեան նման, լաւ կարգաւորեալ կառավարութիւններ խիստ քիչ կը գտնուին աշխարհի վրայ։

Մեծ համակրականին հրամայելովը կատարուած երակա — շարժիչներուն այս մեծ գործողութիւնը, ջրաբաշխական բժշկութեան հիմն եղած է։ Յուրտ աղպաւորութիւնը զգացական ջիղերով կը հաղորդուի համակրական բոլոր գրութեան և ուղեղին։ Երբ վերջանայ, երակա — շարժիչներու դրդաւումեան չէզոքացումը՝ մեծ քանակութեամբ արեան շրջան մը բանալով վե-

ըստին բոլոր երակաց մէջ, ջերմութեան և բարեկեցութեան դիպացում կը բերէ, զոր ամէն մարդ կ'զգայ ջրով ոռոգումն առնելէն յետոյ: Ասկէ կը տեսնուի որ զգացական ջիղերը, շարժիչ ջիղերը, համակրական ջղային կծիկները, սիրտն, և վերջապէս երակա — շարժիչքն և ընտանի ցուրտի ապաւորութիւնով մը 'ի շարժման դրուեցան: Ընդհանուր բանտկաշարժութիւն մ'է այս, կատարեալ մարմնամարզութիւն մ'է՝ մակերևոյթէն դէպ 'ի կեդրոն, որ ամբողջ դործարանաւորութիւնը կ'արթնցնէ, և պաշտօն վարելու կ'ստիպէ: Ուստի ջրաբուժական գործողութեան նման գործարանաւորութիւնը սլակներսլող ուրիշ զօրաւոր միջոց խիստ քիչ կը դըռնուի:

Տեսանք որ, ուղեղը՝ մեծ համակրականին ձեռքով սրտին վրայ ուղղակի ընդդիմագործելու կարողութիւն ունի, և փոխադարձաբար, եթէ ուղեղը բարոյական որ և է զբաղմամբ, վայրկեանական մոռացութեան մէջ լինայ, սիրտը կրնայ անոր իւր պարտքն յիշեցնել: Թող աս զեղը՝ օրինակի համար, բուն յուզման մը ազդեցութեան ներքեւ, ամփոփիչ բոլոր ջիղերը զրոյն է: Իրաւոց զանգուածը յանկարծակի պիտի նեղնայ և սիրտը չը պիտի կարենայ այլ ևս յայտնել դրդութեանց և արիւնը դուրս հանել: Արիւնը յանկարծօրէն խորոխիքին մէջ տիտի գիջուի, և տապադին շոգւոյ կաթսայի մը վտանգին ենթարկուելով, կրնայ ըլլալ որ ճայթի իսկ: Կաթսայն՝ ապահովիչ դռնակ մ'ունի իրեն համար. օրտըն ալ նոյն դռնակն ունի: Ըսինք որ սիրտը ուղեղին հետ կապուած է, կեդրոնէն դէպ 'ի արուարձանը հեռազրաւսի փոխանցող ջղային թելերով: Թոքաւ — ըստամոքսային ջիղերով ուղեղին կը հեռագրէ: Ուղեղը անմիջապէս կը թաւցնէ ամփոփիչ ջիղերը: շնչերակները մէկէն կ'ընդարձակին և արեան յորդութիւնը գիւրուութեամբ կը հոսի, և ճայթելուն վտանգը բոլորովին կ'անհետանայ: Ուրեմն, ինչպէս որ շատ անգամ կըսուի

մարդս սրտի յանկարծական ճայթմամբ չը մեռնիր . առողջ սիրտ մը չը կրնար կտոր կտոր ըլլալ . Երկարատե բազմադիմի յուզմունքներ կրնան սրտին բաբախմանց ներդաշնակութիւնը աւրել , և մահ պատճառել , բայց տակաւ տակաւ , աստիճան աստիճան , մինչև որ սրտին հիւանդութիւնները՝ գործարանաւորութեան յատուկ ակտաբանական բոլոր երևոյթներէն անցնելով ճարակ գտնան և մարմնոյն մէջ տարածուին :

Սրտին ջիղերը մինչև ողնածուծը կուգան կըյան գին , կեդրոնական ջղային դրութեան այս մասին մէջ , որ ուղղա — ողնայարի բոլոր ջղաց հետ միանալով կրնայ նկատուիլ իբրև այնպիսի խառնուրդ մը , ուր կուգան կը խառնուին մէկմէկու հետ բոլոր կարելի եղած գրգռութիւնք : Հոս և այս է կեդրոնը . ամէն բան սոյն կեդրոնական դահլիճէն կը տարածուի . և հոսկէ կը դիտուի ամէն ինչ որ կրնայ պատահիլ սոյն աշխարհին վըրայ , որուն անունն է մարդկային մարմին :

Սրտին փութացուցիչ և թուլացուցիչ ջղաց կրկնակի դրութիւնը իրարու խաչաձև են : Ուղեղի մէջ անցած անցքերը սրտին կը փոխանցեն , և սրտին անցքերն ալ ուղեղին :

Սէւրի աղէկ է որ մանրամասնօրէն քննեմք իրը վասն զի ամէն մարդ գիւրաւ պիտի հասկնայ այժմ , թէ ինչպէս սիրտը մտաւորական վիճակի բոլոր հանգամանաց կը տեղեկանայ և կ'արտայայտէ ուղեղի բոլոր տըպաւորութիւնները , հոգեկան բոլոր գործողութիւնները , բոլոր մեր զգացողութիւններն , ինչպէս են դահու նակութիւն , ուրախութիւն , ցաւ , սէր , ատելութիւն , բարեսրտութիւն , չարասրտութիւն :

Ուղեղի գործողութեանց և սրտի բաբախմանց փոփոխակի առընչութիւնը այնչափ կատարեալ է , որ հոգեկան շատ մը այլ և այլ վիճակներ՝ սրտին շարժմանց մէջ նմանօրինակ եղանակաւորութիւններ կ'արտադրեն : Նոյնպէս սրտի բախիւններն ալ , ուղեղին գործողու-

թեանց և իւր հոգեկան վիճակներուն վրայ կը ներգործեն :

Երբ սիրտն ուժգին բաղխէ և իւր աշխատութիւնը լաւ չը կատարէ , ապահով եղիր , որ քու մտածումդ ալ անոր ներգործութիւնը պիտի ընդունի , և տխուր ու անհանգիստ պիտի ըլլաս : Ասոր համար է որ շատ ներքի են հիւանդները : Բնութիւնը բարոյականի վրայ կը ներգործէ , կըսեն յաճախ : Պարզ օրինակ մը տանք : Զբօրաբուժութեան գործնականներն , որոց վրայ քիչ մը յառաջ կը խօսէինք , սրտին խորհրդոյ վրայ ըրած այս հետաքրքրական ընդդիմադրութիւնը խիստ գեղեցիկ կերպով կը բացատրեն : Բոլոր հետաքնինք հաստատած են որ , ջրոյ ոռոգումն առնելէն անմիջապէս յետոյ , հիւանդը կը զուարթանայ . մաղձոտն անդամ իւր տխուր խառնուածքը սլահ մը կը փոխէ , վասն զի սրբտին թնդիւնը աւելի զօրաւոր է , արեան յորդութիւնը լաւ կերպով բաշխուած , և իւր շրջանը աւելի ևս կատարեալ , և ուղեղը ամէն կերպով կարող է վարել իւր պաշտօնը :

Սրտի և ուղեղի ներքին յարաբերութիւնները տակաւին որոշակի ծանօթ չեն մեզ , և չեմք կրնար բացատրել այն փոփոխութիւնները , որ սրտի բաբախմանց մէջ կը պատահին հոգւոյն այլ և այլ կացութիւններէն : Ասոր հետազոտութիւնը խիստ փափուկ և դժուարին է , մենք զայն չեմք կրնար մեր ուղեւովը ձեռք բերել , այլ պէտք է որ ինքնին մեզ ներկայանայ . հոգւոյն մէջ խիստ քիչ տպաւորութիւններ կան , որ կարելի ըլլան յառաջ բերուիլ ուղուած ատեն , Բայց յուսալի է թէ ժամանակը սոյն կարեւոր խուզարկութեանց ալ հետզհետէ յաջողութեամբ ձեռք բերուելուն պիտի օգնէ : Սակայն գլխաւոր պարագայներու մէջ , այժմէն իսկ կարելի է սրբտի ճօճմանց և ուղեղի հոգեկան գրգռմանց յարաբերութիւնը գիտնալ :

Ինչպէս . հոգւոյն հաճոյական և զուարթ շարժում

ները փութացուցիչ ջիղերը կը գրգռեն : Հետեաբար սիրտը արագ կը զարնէ , բայց իւր բաբախմանց զօրութիւնը հետզհետէ կը պակսի : Ասոր համար է որ , շատ անգամ կըսեն թէ « ուրախութիւնը բարոյականի վրայ կ'աղդէ » . ինչպէս նաև այն ատեն իրաւացի է ըսել թէ « սիրտը ուրախութենէ կը բաբախէ » . այս տեսակ պարագայներու մէջ սիրտը՝ աննշան ճնշմամբ մը արեան շըրջանի կանոնաւորութիւնը պահելով հանդերձ , ամփոփուելով դիւրութեամբ կը դատարկանայ , զոր շատ ճիշդ կերպով կը բացատրէ հասարակաց զգացումը , երբ մէկ խօսքով կըսէ « թեթեւ սիրտ » :

Ընդհակառակն , բոլոր տխուր և նեղացուցիչ զգացումները թուքա — ստամոքսային թուլացուցիչ թեթեւութիւն վրայ կը ներգործեն : Այս զգացողութիւններն սրտին մեծաքանակ արիւն ծծելու միջոցն երկարցնելով , զոր դուրս տալու համար մեծամեծ աշխատութիւններով կծկելու և ամփոփուելու պարտաւորեալ է , աւելի կամնուազ կը թուլցնեն սրտին թնդիւնները և ահա այն ատեն է որ կըսուի թէ « սիւտս ծանր » է , նեղութիւն կ'զգամ :

Երբ յանկարծակի դժբաղդ և տխուր դոյժ մը լըսեմք , մեզ ճնշող զգացողութիւնը անմիջապէս թուլացուցիչ թուքա — ստամոքսային ջիղերը կը շեղոքացնէ , սիրտը կը զայրանայ և արագ և խառնաշփոթ թնդիւններ տեղի կ'ունենան : Սիրտը խիստ ուժգնութեամբ կը բաղխէ :

Ուրախութեան միջոցին մեծ համախրականին փութացուցիչ ջիղերը արագօրէն կը գործեն . վասն զի ըզգացողութիւնը հաճոյական է . բայց երբ թուքա — ստամոքսայիններու ազդեցութեամբ՝ ջիղերը անգործ մնան , նեղութեան զգացումն անտանելի կ'ըլլայ . կրնայ ըլլալ որ բոլորովին դադրի սրտի թնդիւնը , և յայնժամնուազում յառաջ կուգայ , որով և կ'արդարանայ այս խօսքը , « սիրտս կը նուաղի » :

Ամենափոքր յուզմունքներն իսկ երակա — շարժիչ դրուժեան վրայ կը ներգործեն, և երակա — շարժիչ դրուժիւնն ալ, ինչպէս տեսանք, սրտին վրայ կը ներգործէ: Յուզմունքները, իրենց բնութեան համեմատ, կը չէզոքացնեն կամ կը գրգռեն երակա — շարժիչներն: Անակնունելի ուրախութենէ մը յետոյ, երեսին կարմրելով՝ երեսին երակա — շարժիչ ջղաց վայրկենական չէզոքութենէն յառաջ կուգայ, շնչերակները կ'ընդարձակին և արիւնը կը յորդէ ազատ ճանապարհ գտնալով: Իսկ երկկողի ատեն՝ երեսին դեղնելով, ընդ հակառակն, երեսին փոքր շնչերակաց կծկուելէն յառաջ կուգայ: Յայտնի է թէ, յուզմանց սրտին վրայ ներգործած ազդեցութեան սաստկութիւնը, ամենէն յառաջ ջղաց գրգռուելու աստիճանէն կախումն ունի: Զղային կոչուած անձինք ամենէն աւելի գիւրազգած են, և իրենց դէմքն իսկոյն կը մատնէ իրենց յուզմունքներն: Հասարակաց կարծիքն իրաւունք ունի նաև, երբ կըսէ թէ՛ կանայք և տղայք ընդհանրապէս մարդէն աւելի «քաղցրը և փափուկ սիրտ» ունին: Գործարանագիտական տեսութեամբ շատ լաւ կը հասկցուի թէ՛ ի՞նչ կը նշանակեն «կարծր և անձնասէր սիրտ մը»: «Եռանդնոտ և զգայուն սիրտ մը»:

Մէկ քանի բնագիտական կամ բնալուծական զօրութիւնք, հոգեկան գրգռմանց շատ յարկնման ազդեցութիւններ կը բանեցնեն սրտին վրայ: Զերմութիւնը, լոյսը, և պարզ օդը կը գրգռեն փութացուցիչ ջղերը, և կը ներգործեն իբրև ուրախական տպաւորութիւններ: Ծուրարը, խաւարը, ածխաթթուն, աւրուած օդը կը թուլցնեն սրտին բախիւնները, և իբրև տխուր ազդեցութիւն կը ներգործեն: Եւ յիշաւի, երբ պայծառ օրերու, պարզ օդի մէջ գտնուիմք՝ կը զուարթանամք, և երբ միգախառն օրերու մէջ գտնուիմք՝ տխրութեան տըպաւորութիւն կ'զգամք: Հասարակաց առողջութիւնը միջոցորտային բոլոր եղանակաւորութեանց հետ ալ կա:

խումն ունի :

Մինչև հիմայ ըստածներէն յայտնի է թէ , սիրտը կը բաբախէ , իւր թնդիւններն իրենց ներդաշնակութիւնը կը փոխոխեն , և բացարձակապէս անկարող է մեր կամքէն այս գործին միջամտելու : Սիրտը , դարձեալ կը սեմք , ինքնաշարժ , շարժիչ , ընդունիչ , կանոնաւորիչ ևլն , գործի մ'է , ամէն պաշտօն կը կատարէ առանց մեր խառնուելուն , և այս ալ մեր օգտին համար . մէկ խօսքով ինքնաշարժ մեքենայ մ'է : Զիղերը կարող են փոխել շարժման ընթացքը , բայց մենք չեմք իմանար , և մեզմէ բնաւ կախումն չ'ունի : Սիրտը երթեւեկող բոլոր ջիւերը , բոլոր այն ջիւերը որ կամ կը չէզոքացնեն կամ կը գրգռեն երակները , առանց մեր գիտակցութեան կընեն այս ամէնը :

Ուրեմն զգալի կերպով կամայական շարժումներ կամ բաբախումներ չեմք կրնար տալ սրտին . սակայն շատ ուշադրութիւն ընելով , կարելի է անուղղակի փոքր ընդդիմադ սրծութիւն մ'ընել . անտարակոյս կարելի է միշտ սովորութիւն ընելով « քիչ մը տիրապետել յուզման վրայ » : Բայց , ինչպէս կըսեն շատերը , « սիրտը լռեցնել » անկարելի է . ինչպէս անկարելի է արգիլել ըստ հաճոյս որ երեսը չը կարմրի կամ չը դեղնի :

Այն մարդը միայն որ իւր կենաց մէջ մի և նոյն յուզմունքները շատ և շատ անգամներ կրած է , թերեւս յաջողի քիչ շատ « խօսելէ արգիլել իր սիրտը » , վասն զի ջիւերու գրգռութիւնը ունակացուցած է իրեն , եւ ջիւերուն յաճախակի կիրառութեամբն չափէն աւելի թուլացուցած է անոնց զօրութիւնը . բայց կամքն բոլորովին անգործ է այս մասին , և երեւոյթն ալ ինքնաշարժ :

Երազածուններէն ամենէն աւելի յաջողակն իսկ չը կրնար ըստ քմաց դեղնիլ , և ո՛չ իսկ ստիպել իւր սիրտը , որ իւր ցցուցած կեղծ զգացմանց համեմատ փոխէ իւր բաբախմանց աստիճանը : Ուղեղը , իրաւ է

որ, յիշողութեամբ, անցեալ յուզմունքները վերստին յառաջ բերելու կարող է, և այս խափուսիկ յուզմունքները կրնան բռնադատեալ զգացմունքն յայտնող բաբախումներ պատճառել որտին մէջ: Սակայն սա՛ պըտոյդ է որ այսպիսի խիստ բացառիկ պարագայի մը մէջ տակաւին կեղծ զգացման մը յայտարար նշաններ կը դրանուին:

Սրտի և թնդիւններու քննութեան համար գործարանագէտք արձանագրական գործիքներ կը բանեցնեն: Գործիքը ըսուած գործիքը սրտի ծայրին շարժմանց ճշգրիտ ձևը կը ցցնէ. Սֆիգմոմետրը ըսուած գործիքն ալ շնչերակաց թնդիւններն յայտնող նշանները կը ցցնէ: Այս գործիքները կրնան հոգեբանական նպատակաւ գործածելի ըլլալ մարդոց համար, ինչպէս որ են գործարանագիտական տեսութեամբ. թերևս ՚ի վերջոյ հոգւոյն զանազան տպաւորութեանց, ինչպէս են, սիրոյ, ատելութեան, նախանձու, երկիւղի, ուրախութեան, բարկութեան, և այլոց համապատասխանող բարախումներուն հաշիւը, այս գործիքներով գտնուին, և այն աւտեն թերևս եօթն մահացու մեղաց ճիշդ նշանները դրանուին, ինչպէս գտնուած են մաղձացաւի (քօլերա) ժանտատենդի (թիֆ) և չերմի նշանները:

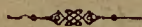
Լօրէն բժիշկը՝ խեղագարութեան բռնուած միջոցին խեղագարի մը շնչերակին թնդիւնները հաշուելով, այս տեսակ առաջին փորձ մ'ըրաւ. այս կերպս յիրաւի բըլորովին նոր և խիստ փափուկ է, բայց դիտնական եւ ընկերական բարձր շահ մը կը պարունակէ իւր մէջ: Մարդկային սիրտը կարգալու աշնչաւի դժուարին աւրուեստը, այն ատեն արձանագրական գործիքը գործածելու քիչ ու շատ ճարպիկութեան մէջ պիտի կաշանար: Սրտին բարախումներն՝ ճոճմունքներ և շարժումներ են. արդ ո՞վ չը դիտեր թէ ո՞րչաւի տեսակ բազմադիմի շարժումներ կան: Սակայն և այնպէս կ'արձանագրուին ասոնք, ինչպէս կ'արձանագրուին դաշ-

Նակի մը խիստ բաղադրեալ խաղերն : Սիրտն ալ իւր
 նուագարանն ունի , և չեմ գիտեր թէ ինչո՞ւ համար
 չ'պիտի կրնամք նշանակել նորա խաղերն ու կարգալ :
 Ինչ նուագարան , ի՞նչ լոյս , իւրաքանչիւր անհատի հա-
 մեմատ : Պէտք է գոնէ յանցապարտը կամ ամբաստա-
 նեայլը խոնարհի գործիքին այս խուզարկութեանց , եւ
 ահա գործին պիտի խօսի՝ :

Վերջապէս , առաջիկայ խնդիրէն դուրս չ'ելլելու
 համար , զոր հաստատել ուզեցինք , սիրտը , ինչպէս շա-
 տերը կը կարծեն , սոսկ ջրաբաշխական գործի մը չէ .
 տարօրինակ փափուկ գործի մ'է նա , կատարեալ գոր-
 ծի մը , որ մեր խորհրդոց հետ միաձայն ներդաշնակու-
 թիւն մը կը կազմէ :

Ընդհանուր զգացումը սոյն ճշմարտութիւնը կը բա-
 ցատրէ . « սրտէն եկածը՝ հոգիէն կուգայ » :

Վ Է Պ

ՇԵԼՄ ԵՒ ՎԼԱՏԻՄԻՐ

Կ Ա Մ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱԼՔ ԵՒ ԱԶՆՈՒԱԿԱՆՔ
Ռ Ո Ւ Ս Ւ Ո Յ

Է .

ԴԱԻԱՃԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Այս գլխուն մէջ Մօլէրի և Թասիանայի օրինակին համեմատ, վառարմիրը իր ձանձրութեան մէջ պիտի թողումք՝ կիրլանտացիին հետեւելու համար, որ լանին աշուն պանդոկէն ելաւ գրեթէ այն միջոցին որ կոմսուհին տանող կառքն ալ ճամբայ ելած էր։ Մօլէր արագաքայլ կընթանար։ Նէվսքի ըսուած ճամբուն մէջ մը տաւ, մինչև Անիչքով կամուրջը նոյն ճամբան շարունակեց, կամուրջէն անցաւ և ջրանցքին եզերքէն քալեց, և խիստ ողորմելի տեսք ունեցող փողոց մը հասնելով, իր քալուածքը փոխեց։ Քայլերը սկսաւ յամր առնել և

օդը դիտելով ու իր շուրջը նայելով՝ փողոցը մտաւ :
 Յանկարծ կեցաւ, իր վերարկուին ծալլուած օձիքը բա-
 ցաւ և աղէկ մը ծածկեց իր դէմքը, յետոյ տան մը կա-
 մարին տակ կենալով՝ սպասեց :

Սպասեց անսովոր երգ մը մընջելով, յետոյ իւր սա-
 մայր գլխարկը հանեց, իբր թէ մազերը շտկելու համար,
 և թեզանիքովն սկսաւ անոր մորթը յղկել : Ասիկայ հա-
 ւանականաբար մէկուն նշան մը տալու համար էր, ո-
 րովհետեւ վայրկեան մը այսպէս ընելէն յետոյ, յանկարծ
 իր գործը դադարեցուց, քաշել սկսաւ, և քովի տանը
 մէջ գտնուած մութ պանդոկը մտաւ առանց վարան-
 ման :

Երբ ներս մտաւ Մօլէր, հրամայեց սպասաւորին ի-
 րեն շիշ մը դարեջուր բերել, և պատուհանին մօտ գլտ-
 նուած փոքրիկ սեղանի մը քով բազմոցի մը վրայ նըս-
 տաւ : Գրեթէ կիրլանտացիէն անմիջապէս յետոյ՝ աղաոտ
 և կուրծքը բաց մարդ մը, տանը կամարին տակ Մօլէ-
 րի մընջած մի և նոյն երգը երգելով և իւր քառա-
 կուսի գլխարկը յղկելով՝ սենեակը մտաւ զլուխը բա-
 նալով :

Մարդը ուղղակի կիրլանտացւոյն սեղանին քով գը-
 նաց, և իրեն համար գաւաթ մը դարեջուր լեցնելով՝
 երկուքն ալ ցած ձայնով խօսակցութեան մը բռնուե-
 ցան : Շատ վայրկեաններ խօսակցելէն յետոյ, նորեկը
 ոտքի ելաւ :

— Համաձայնեցար, այնպէս չէ՞, ըսաւ Մօլէր քիչ
 մը բարձր ձայնով, Շաբաթ օր, Միշէլ անուն թատրո-
 նին մէջ՝ երկու խելացի և աղէկ զգեստաւորեալ դերա-
 սաններ, . . . իրիկունը կարելի պիտի ըլլայ թուանշանը
 դիտնալ, բաց աստի, անկարելի է սխալիլ, որովհետեւ
 ես սենեակներուն մէջ պիտի գտնուիմ :

— Այո՛, համաձայնեցայ :

Մարդը խօնարհելով աներևոյթ հղաւ : Մօլէր ևս
 շիշ մը դարեջուրոյն ստակը վճարելով՝ դուրս ելաւ, փռ-

ղոցին մէջ քանի մը քայլ ըրաւ, պանդոկին մերձակայ տունը մտաւ, կառաց յատկացեալ մեծ դուռնէն ներս անցաւ, երկու դռտիկոն վեր ելաւ և դրան մը զանգա կը զարկաւ:

Գաղտնի դռնակ մը՝ զանգակին ձայնին վրայ բացուելով, մարդ մ'երևցաւ որ սանդուխը և վրան գտնուած դուռի թը մանր քննեց: Այն տեսն զսպանակները ճռնչեցին և Մօլէր ներս մտաւ: Փոքրիկ նախասենեկի մը մէջ գտաւ ինքզինք, որուն կահերը հաշուեսեղանի կամ սեղանաւորի մը գոյքը կը յիշեցունէին: Դրան դիմացը՝ վանդակապատ ուրիշ դռնակ մը կար. խաչածև սիւնակներ երկուքի կը բաժնէին սենեակը. այս խաչածև սիւնակին քով մարդ մը կեցած էր ոտքի վրայ: Դուռը բացողը, քննելու պէս հարցումներ ըրաւ. կիրլան տաղուոյն:

— Ի՞նչ կ'ուզէք,

— Մեծ միաբանու թիւնը.

— Ո՞վ էք դուք,

— Բարտիսի խաղուն կարմիր քուէից Միաւորը.

— Ձեր անունը խաղցողներուն մէջ,

— Նախադարձակ.

— Անցէք:

Մօլէր խաչածև սիւնակաց մօտեցաւ, որոնց մէկն իւր առջևը բացուելով, դրան մը առջև կախուած ասուեղէնը վեր վերցուց և անոր ներքև ծածկուած դրան՝ մէջ ընդ մէջ երեք հարուած տուաւ. դուռը բացուեցաւ. կիրլանտացին ընդարձակ սենեկի մը մէջ մըտաւ որ ձեղունէն կախուած կանթեղներով կը լուսաւորուէր. կանաչագոյն օթոցով մը ծածկուած մեծ սեղան մը կար սենեկին մէջ տեղը: Սեղանին շուրջը երեսուն և հինգ հոգի նստած էին:

Մեծ մասամբ երիտասարդ անձինք էին ասոնք. մանք պարզ զգեստներ, այլք՝ կայսերական պահակա գունդի այլ և այլ խումբերու փառաւոր համազգեստ.

ներն հաջած էին : Այս առոյդադէմ և խարտէշ կամ թուխ պերեւելաներով անձանց մէջ երկու կամ երեքը սպիտակամորուս մարդիկ միայն կը գտնուէին : Իւրաքանչիւրին առջև սևագլուխ գնդասեղով մը օթոցին վրայ մտնած խալի թուղթ մը կար , որ տեղ մը կը նշանակէր սեղանին մէջ տեղն ալ ծրար մը խաղի թուղթ կար : Անդամները ամբողջ չ'էին , որովհետև շատ մ'աթոռներ , թէպէտ և նշանակուած , այլ սակայն պարապ էին : Սըրտած քուէին միաւորը յայտնապէս նախագահին տեղը կը ցուցնէր , որովհետև իր մէկ կողմը տուփ մը և միւս կողմն ալ վտարիկ զանդակ մը կար : Նախադահին թիկնաթոռը դատարկ էր :

Երկրորդ դուռը բացող անձը վերստին իւր աթոռին վրայ նստաւ , և Մօլէր՝ առանց մէկէ մը թեթև ողջոյն և ոչ իսկ դուզնաքեայ բառ մը լսելու , սրահին մէջ քանի մը քայլ առաւ : Կիրլանտացին իւր քայլերը դէպ « ի քարաիսի խաղուն կարմիր քուէից Միաւորին » ցուցուցած տեղն ուղղելով՝ որ սրտած քուէից Միաւորին քով կը գտնուէր՝ նստաւ :

Այս լռանիստ և ցուրտ սրահը թէպէտ և խաղատուն կը նմանէր , այլ սակայն ոչ ոք կը խաղար և խոր լռութիւն մը տիրած էր :

Ժամացոյցը վեց ու կէսը զարկաւ : Մօլէր գրպանէն բանալի մը հանելով՝ տուփը բացաւ , և մէջը նամակ մը դանելով՝ կնիքը քակեց , կարդաց , ձեռքը զանգակին երկնցուց և բաղմիցս հնչեցուց : Երկու մարդ ներս մտնելով՝ երկու աթոռոց վրայ նստան : Ասոնցմէ մէկը առաջին դուռը բացողն ու մէկն ալ խաչած և սխալակաց քով կեցող մարդն էր : Այն ատեն Մօլէր դարձեալ զարկաւ զանգակը :

— Տեա՛րք , ըսաւ , սրտած քուէից Միաւորը այսօր չ'կրնար ժողովոյս ներկայ գտնուիլ , և զայս սովորական օրէնքով ինձ իմացնելով , իր իշխանութիւնը ինձ կը յանձնէ :

Թիկնաթուռ փոխեց, սեղանին վերին ծայրը նստաւ և երրորդ անգամ զանգակը զարկաւ :

— Տեա՛րք, ըսաւ, ատենը բացուած է :

Ամեն ոք իւր ուշադրութիւնը ժողովեց, և Մօլէր շարունակեց .

— Այս նստիս մէջ, որ հաւանականաբար վերջնութեւրը պիտի ըլլայ, մեր ձեռք առնելիք զգուշութեանց պատշաճութեան վրայ վիճաբանելէ առաջ, բացակայ եղող անդամները պիտի յիշեցնեմ . . . Տիգաձէ քուէից Տասնոցը հիւանդ է, խաչաձէ քուէից Թագաւորը և սրտաձէ քուէից Սակրաւորը և Ութնոցն՝ իւրաքանչիւրն իրենց պատուաւոր գործին կ'զբաղին: Աղիւսաձէ քուէից Տասնոցը՝ Աստուած ողորմի հոգւոյն, վստճանած է: Մեր քարաւզարը, որուն պաշտօնն է միշտ թղթակցելը, սոսիւր սովորութեան այս ցանկը դրած է տուփին մէջ: Արդ՝ քառասուն և մի հոգի ըլլալովսին՝ հետեւաբար ամբողջացած չէ անդամոց թիւը: Բայց մեր գործըն՝ ի դէպ իս հանելու ժամանակը մօտեցած ըլլալուն համար, կ'առաջարկեմ որ մեր մէջն ուրիշ մարդ չ'առնեմք: Ի՞նչ կարծիք ունիք :

— Այո՛, պատասխանեցին միաձայն :

— Պարոն քարաւզար, վերջին նստին մէջ ի՞նչ որոշուեցաւ :

Խաչաձէ սիւնակաց քով կեցող մարդը ոտքի ելաւ :

— Խաչաձէի Միաւորը, աղիւսաձէի Սակրաւորն և Խննոցը խօսեցան և ամենքն ալ հաւանեցան անոնց առաջարկած ծրագրին : Այսօրուան նստին մէջ, սրտաձէին Տասնոցը՝ սրուն անունը « Զօրութիւն » է, այսին թացքին վրայ պէտք է որ հաշիւ տայ :

— Սրտաձէին Տասնոցին է խօսքը, ըսաւ Մօլէր :

Պահապան հետեւակազարաց խումբէն երիտասարդ գնդապետ մը այն ատենն սկսաւ այսպէս խօսիլ .

— Տեա՛րք, իմ խումբս ամենուրեք իմ ետեւս պիտի գայ : Վեց ամսէ հետէ, այն օրէն ի վեր, յորում

սոյն բարեկարգիչ մեծ գործը՝ այս սեղանին շուրջը ժողովեց մեր ընկերութեան քառասուն և երկու քաջերը, կրցայ՝ իմ խումբիս մէջ արդէն գտնուած թանձրամիտ անբաններուն մարդուս նուիրական իրաւունքները սորվեցնել։ Նոքա կը ճանշան արդթէ ի՞նչ է զինուորի մը պատիւը։ մեր ամենուն պէս, կը սոսկան ստրկութենէ, մարմնաւոր պատիժէ, որ մարդուս անպատուութիւն է, և ըստ քմաց ընթացքէ՝ որ խղճի ցածութիւն է։ Երբ վայրկեանը հասնի, պատրաստ եմ խաչաձև քուէից տեղակալ երկուքնոցը, ինչպէս նաև իր շահած բարեկամներէն շատերը կրնան՝ մեր զինուորական երիտասարդութեան միջոցով՝ գրեթէ բոլոր պահապան զօրաց գնդերուն մէջ երկպառակութիւն ձգել։ Մեր կարգին մէջ գտնուող եօթն զօրապետք և վեց զնդապետք կըրնան իրենց հրամայած գնդերուն և վաշտերուն երաշխաւոր ըլլալ մի առ մի։ Ուրեմն, տեա՛րք, մայրաքաղաքին զինեալ զօրութեան մէկ մասը պատրաստ ունիք։ Աղիւսաձև ին իննոցը, որ ելն մօտից պաշտօնատան մէջ գանձապետ է, մեր շահուց համար, ինչպէս մեզ ըսաւ, պիտի գործէ . . . :

— Իմ երկրիս բարեացը համար, ընդմիջեց քառասուն տարեկան մարդ մը, ամեն բանի՝ նոյն իսկ գոյութիւն ընելու կարող եմ. . . ըսածս ընելու պատրաստ եմ, Արկղիս մէջ ութը միլիոն ռուպլի ունիմ, որոշուած օրը՝ այս ստակը ընկերութեան պիտի յանձնեմ։

Շարունակեց զնդապետը։

— Ուրեմն կատարեալ գործարանուորութիւն մը ունենալու բաւական եմք։ Երուհետեւ զօրք ունիմք, որ զօրութիւն է. արծաթ ունիմք, որ հանճար է. և ամեն ընկերութեանց և վարչութեանց մէջ ճիւղեր ունիմք։ Ոյլ ևս յապաղելը, տեա՛րք, ըստ իս մեր գործը երևան հանել և մեր կեանքն ալ վտանգի մէջ դրնել է։ Ի շնորհս մեր առ ամենեւեան անձնանուիրութեան, և գլխաւորապէս ի շնորհս ծածուկ պաշտպա-

նութեան մը՝ որով հզօր մարդ մը զմեզ կը պաշտպանէ ,
 և որ կը փափաքի անձանց մնալ , կրցանք՝ բռնապետութեան ժամանակադրութեանց մէջ չը լսուած և չը հաւատալի իր մը դործել , այս է՝ նոյն իսկ բռնութեան քարայրին մէջ դաւաճանութեան ահաւոր ծրագիր մը հասունցունել : Այսօր , տեա՛րք • պատրաստ եմք : Այլ ևս վարսնելը ներելի չէ : Մեք Ռուսաց գլխաւորներուն գերագոյն գլխաւորներս , Ռուսաց կըսեմ՝ որոնք յայն ահաւոր հաշիւ կ'ուզեն վաթսուն միլիոն մարդ իրեն ստրուկ ընելուն համար , մենք չեմք կարող այլ ևս առջևն առնել այն հոսանաց՝ որ պիտի զեղու եթէ թու՛րբերը չ'բանամք : Յանուն բանակին , կըսեմ ձեզ տեա՛րք , նշան տրուելուն կ'սպասեմ , և անհամբերութեամբ կրս պատեմ : Պէտք է նշան տալ փութով : Յանուն բանակին , կըսեմ ձեզ , օ՛ն , յառաջ , տեա՛րք • հաւաք Ռուսաց ազատութեան համար :

Գնդապետը նստեցաւ , իւր խօսքերը ահագին յուզմունք պատճառած էին , գրեթէ բոլոր դաւաճանք գլխով կամ նշանով մը՝ գնդապետին խօսքերուն հաճութիւն կը ցուցնէին • միայն երկու ծերունիներ , սեղանին վարի ծայրը նստած , գլուխնին կը շարժէին : Մօլէր ոտքի վրայ ելաւ .

— Բոլոր զօրութեամբ , ըսաւ , գնդապետին առաջարկութիւնը կընդունիմ : Եւսմանակը եկած հասած է , այո՛ , գործել պէտք է : Պէտք չէ թողունք բռնապետութեան վատ գործակատարներուն որ մեր խորհուրդը գիտնան , և առանց կառավարութեան՝ կասկածը մեր վրայ արթնցունելու , դժուարին և նոյն իսկ անհրեար պիտի լլայ մեզ այլ ևս սպասել դաւաճանելու համար : Այդ ևս կ'առաջարկեմ որ շաբաթ՝ իրիկուն ժամը տասնին՝ փերջին անգամ՝ մ'ալ գերագոյն ժողով մը կազմենք : Այն ատեն դերերը պիտի բաշխենք մեր մէջ : Ընդհանուր գործողութեան ծրագրին վրայ պիտի վերաբանիմք , և ամենքնիս միանգամայն վերջին և եղբայր-

րական կապով մը միանալէ յետոյ՝ պիտի բաժնուիմք իրարմէ, կամ 'ի մահ կամ 'ի յաղթութիւն դիմելու համար: Յառաջիկայ շաբաթ օրը՝ մինչև ցարդ ըրած երգումներնէս աւելի սոսկալի վերջին երգմամբ մ'ալ իրարու հետ պիտի կապուիմք: Յառաջիկայ շաբաթ օրը՝ տեա'րք, մեզ համար նոր կեանք մը պիտի սկսի: Այլևս դաւաճան և մարդ ըլլալէ պիտի դադրիմք. սղատութեան հրեշտակապետներ պիտի ըլլամք. մեր վայլակնացայտ սուրբերը խաւարապետութեան ամպերն 'ի բաց պիտի ցրուեն և կամ մարտիրոսներ պիտի ըլլամք:

Ակումբին մէջ աղմուկ անկարելի էր հանել, որովհետև Սէն — Բեթրսպուրկի մէջ ոստիկանութեան գործակատարաց ակա'ջը ամեն չ'կոցներու առջև բաց է միշտ. և սակայն Մօլէրի խօսքերն այնպիսի սաստիկ հաւանութեան հիացում մ'աղդեցին, զոր ոչ ոք անդամներէն կրցաւ զսպել: Արդէն կիրականացին ժողովին վերջացած ըլլալը խմացնելու համար ձեռքը զանդակին տալած էր, երբ ծերունի մը ոտք ելլելով, խօսք ուղեց: Մօլէր արհամարհանաց ժպիտ մ'արձակեց, բայց չ'համարձակեցաւ մերժելու:

— Տիգաձեւին Միաւորը խօսք ունի, ըսաւ:

— Դուք, ըսաւ ծերունին, տեա'րք. ձեր մէջ ինձ «փորձառութիւն» անունը սուիք և իրաւունք ալ ունէիք: Փորձառու դաւաճան մ'եմ ես, վասն զի առողջ երիտասարդութեան հասակէս 'ի վեր՝ միշտ առած եմ բռնապետութիւնը, որուն ներքեւ կը հեծէ՝ մեր սուրբ Ռուսաստան: Կատարինէի, Պօղոսի և Աղեքսանդր առաջնոյն դէմ դաւաճանութիւն ըրի: 1826 ին նիկողայոսի դէմ ալ դաւաճանութիւն նիւթեցի: Այս դաւաճանութիւններէն ոմանք 'ի դերեւ ելան, ոմանք ալ յայտնուեցան: Յաւեցայ . . .

— Խնդիրէն շեղեցա'ր, դուչից նստողներէն մին:

— Տիգաձեւի Միաւոր, ինչ որ կ'ուզես ըսէ, առանց անօգուտ խօսքերով այս ժողովներն յերկարաձը-

գեղու, որոնք միշտ վտանգաւոր են. . . Դուք որ դաւաճանութեանց հին վաստակաւոր մ'էք, դուք անշուշտ պէտք է գիտնաք այս բանը, ըսաւ Մօլէր:

Ծիրուհին խօսքն ուղղակի Մօլէրին ուղղելով ըսաւ.

— Ինձ անհրաժեշտ կ'երեւէր այս յառաջաբանը՝ խօսքերս բացատրելու համար, զոր ձեր մեջէն ոմանք գուցէ իրրեւ երկշտուութենէ յառաջ եկած խօսքեր կրնային մեղադրել: Խօսք ուղեցի, ձեր առաջարկութեանը չը հաւնելուս համար: Մինչեւ ցարդ, տեա'րք, միայն գաղտնի ժողովներ ըրինք և ոչ ուրիշ բան: Ըրածնիս այնչափ մեծ բան մը չէ: Վիճաբանեցանք, քըն նադատեցինք, և զեղծմանց դէմ գոռացինք: Սակայն, տեա'րք, չաբաթ օրը գործելու ձեռք պիտի զարնուի այն օրը, ինչպէս մեր նախագահն ինքնին ըսաւ, կեանքերնիս և ստացուածքնիս վտանգի պիտի ենթարկեմք: Սրդ, կր փափաքիմ գիտնալ, թէ ո՞վ է մեր առաջնորդն այս ծանր վտանգին մէջ, ո՞վ է մեր գլխաւորը: Իր փափաքիմ, առանց խօսք երկարելու, սըր տաձեւին Միւսուրը ճանչնալ: Մինչեւ ցայսօր միայն դիմակաւոր մարդ մը տեսած եմ՝ որ հոս եկաւ շատ անգամ, և ահա մանուածապատ ճամբով իր իշխանութիւնը Մօլէրի կը յանձնէ:

Դաւաճանակիցներէն ոմանք գլխով հաւանութեան նշան տուին. Մօլէր թեթեւ կերպով մը դեղնեցաւ. Տիգրաձեւի Միւսուրը շարունակեց.

— Ըսուեցաւ մեզ թէ զօրաւոր մարդ մ'է ատիկայ և անծանօթ մնալ կ'ուզէ, շատ լա՛ւ. Յարդ այսպէս վարուելու պատճառներ կրնար ունենալ. բայց հիմայ՝ երբ քանի մը օր հազիւ ունիմք գործի ձեռք զարնելու համար, այս անվստահութիւնը մեզ կը վիրաւորէ և կը գըլգուէ: Ինչո՞ւ կուրորէն մեզմէ կասկածող մարդու մ'են տեսն պիտի երթամք: Վստահութեան մէջ ինչո՞ւ է այս անհաւասարութիւնը: Երբ գործը միայն խօսելու վրայ էր, հոգեւրնիս չէր. բայց այսօր որ մեր կեանքը զոհել

կը պահանջուի և զոհին ժամանակն ալ կը մօտենայ, վըտանդին առջև ամենքնիս ալ հաւասար եմք, մեզ առաջնորդողը ճանչնալու իրաւունք ունիմք:

— Տիգաձևի Միաւորը իրաւունք ունի, ըսին շատ ձայներ: Երբեք վարանման մէջ էր. Մօլէր յօնքերը սեցուց. յանկարծ զանգակը զարկաւ:

— Տեա՛րք, կը կասկածի՛ք սրտաձևի Միաւորին վըրայ, Լ՛՛՛, միթէ մեր այս գործոյն համար կըցածին չափ իր անձնանութեան և բուռն զօրութեան ապացոյցներ չ'առաւ՞ ձեզ: Մնոր միջնորդութեան շնորհիւ չէ՞ր որ Սիմոնոֆ գրավաճառն աղատ թող տրուեցաւ՝ որ չաբունակէ յեղափոխական գրքեր ծախել և սփռել. նորա շնորհիւ չէ՞ր որ մեր եղբայրը, խաչաձևի երկուքնոցը, իբր թէ դինուորաց բարքն ապականած ամբաստանուելով և ձերբակալուելով, վերստին ազատեցաւ: Հա՛րկ է յիշել ձեզ այն ամեն առիթները որոց մէջ սրտաձևի Միաւորն իր զօրութիւնը ցցուցած է մեզ. հա՛րկ է որ մեր դաւն անվստահութեան համար 'ի դերև ելլէ՝ տըղայական հետաքրքրութեամբ մը պիտի մոռնա՞ք մեր ձեռնարկած մեծ գործը:

— Մեզ գրողը տղայական հետաքրքրութիւն մը չէ, պատասխանեց տիգաձևի Միաւորը: Մինչև յայսօր, յորում զմեզ գործելու կ'ստիպէք, ձեզնէ բան մը խնդրած չէինք. և հիմայ դոյզն բան մ'է, որ կը խնդրեմք ձեզմէ՝ գիտնալ թէ ո՞վ է մեր առաջնորդն: Մենք տըղայ չեմք՝ որ գաւազանով կը կառավարուին, այլ չափահաս մարդիկ՝ որ «մեծ գաւաճանութիւն» կը նիւթեն: Սրդարև մեր միաբանութիւնը սրտաձևի Միաւորէն զօրութիւն, յանդգնութիւն և ճարտարութիւն վայելեց. երեք ամիս առաջ, երկուտասան հոգի էինք. բայց սակայն հիմայ, ուրախ եմք, տեսնելով որ թիւերնիս քառասունի բարձրացած է. բանակը, ելևմտից գործակալութիւնը, ազնուապետութիւնը և վարչութիւնն անգամ՝ սրտաձևի Միաւորին մեր միութեան

հագին ըլլալէն 'ի վեր՝ իրենց ներկայացուցիչներն ալ զրկեցին մեզ . այս ամենը ճշմարիտ է . բայց սակայն ինքըն զմեզ կը ճանչնայ՝ առանց մեր զինքը ճանչնալուն : Սրդ , որովհետեւ ամեն անգամ որ արդիւրեցաւ մեզ նախագահելէ , իւր իշխանութիւնը Պ. Մօլէր Մօլէրս հօսէնի յանձնեց , ուստի կարծեմ թէ իրաւունք ունիմք՝ անոր վրայ ծանօթութիւն խնդրել Մօլէրէն , որ միայն անոր վստահութեանը արժանացած կ'երևի : Դարձեալ կը կրկնեմ . մեր իրաւունքն է խնդրել , Դիւրին բան է քառասուն և երկու գործի մարդ վտանգի դնել և ինքնին ստուերի մէջ մնալ : Այսպիսի բան մը ոչ մի աւագութիւն և ոչ մեծութիւն չ'կրնար լինել : Միտքս դրած եմ քայլ մը այլ ևս յառաջ չ'երթալ , առանց մեզ հրամայող մարդը ճանչնալու :

Ժողովոյն մէջ հաւանող շէնչիւն մը տիրեց , Անդամներէն ոմանք իրարու հետ կը խօսէին , յետոյ երկուսս արդ տեղակալ մը բարձրաձայն ըսաւ :

— Ամենքնիս ալ համաձայն եմք տիդաձևի Միւսուրին :

Մօլէր քիչ մը դեղնած էր , բայց իր խոհուն դիմաց վրայ և կայծակնացայտ աչաց մէջ՝ տխուր որոշում մը կը փայլէր :

— Գիտնա՞լ կուզէք , ըսաւ . շատ լաւ : Սրտաձևի Միւսուրը կը ճանչնամ և ձեզի պիտի յայտնեմ զինքը . բայց մեր նախագահը որ այնչափ անգամ իւր անձնանութութեան և յանդիմութեան փորձերը ցըցուց մեզ , իր վրայ կասկածող մարդոց չ'կրնար ինքզինք վստահիլ : Դուք ինքնին խոստովանեցաք , ֆորձառութիւն եղբայր , թէ մեր միաբանութեան հոգին եղած է նա : Մեզի ամենայն բան տուաւ , ստակ , զօրութիւն և հանձար : Ուրեմն անոնց միայն կրնայ զինքն յայտնել , որք իրեն պէս զօրութեան և հանձարոյ բաժին մ'ունին , և անով կը ճանչնան զինքը : Սրդ , կ'առաջարկեմ , որ իմաստուն երողներ աւելի թո՛ղ չ'պնդեն . թող ինն պատ

գամաւոր ընտրեն, և հոս թողուն այսօր. անոնց միայն սրտաձևի Միաւորին անունը պիտի ըսեմք: Անոնք միայն չարած օրը թող մէկտեղ դան և բարձրագոյն հրամաններն ուրիշներուն ալ հաղորդեն. այս վայրկեանս ան դամ կ'առաջարկեմ որ ատենը գոցուի և մենք ալ այլ ևս մէկտեղ չի դաւարուիմք: Մինչև ցարդ չ'այտնուեցանք և դարձեալ պիտի չ'այտնուիմք: Ուրեմն երկչոտները վախնալու բան մը չունին. . . . Բայց աստի, եթէ երկիրը ունին, ոչ ոք կը բռնադատէ զիրենք գործի ձեռք զարնել:

Իւր խօսքերը խիստ յանդուգն էին. ունկնդիրք սքանչաղան: Ուղեցին բողոքել և բացատրութիւն խընդրել. տիգաձևի Միաւորն անգամ գլուխը կախած էր: Ամբողջ ատենը գոչեց.

— Ո՛չ, ո՛չ, վստահութիւն ունիմք:

Բայց Մօլէր իր յաղթանակէն օգուտ քաղել ուղեց.

— Տեա՛րք, սրտաձևի Միաւորը տարակուսանաց ներքև չ'կրնար մնալ: Անոր ճանչցուիլն անհրաժեշտ է. գործերնուս յաղողութիւնը անկէ կախումն ունի: Պատգամաւորնիդ ընտրեցէ՛ք, և յետոյ պէտք է որ իրարմէ բաժնուիմք. . . . Բուհարկութիւն ըլլա՛յ և ատենը գոցուի՛:

Ընդհանուր շշնկոց մը տեղի ունեցաւ. . . . Յետոյ քարտուղարը՝ ժողովականաց հարցնելով, տասն և ութ անուն տուաւ, որ տասն և ութ քարտիսի թղթոց կը համապատասխանէին, որոնց մէջէն պիտի ընտրուէին ինը պատգամաւոր: Այն ատեն ամեն մարդ սեղանին մէջ տեղը դրուած թուղթի ծրարէն՝ թուղթ մ'առնելով՝ կողովի մը մէջ ձգեց: Կողովը նախագահին բերին. նախագահը մի առ մի ինն պատգամաւորաց անուններն յայտնեց, որոնց մէջ էին՝ սրտաձևի Տասնոցը, խաչաձևի Երկուքնոցը և Ելևմտից պաշտօնեայն:

Յետոյ Մօլէր հեգնական ժպտով մը ըսաւ դաւաճանաց.

— Որովհետեւ այս սենեկէն զառ ուրիշ խորհրդա-
րան չ'ունիմք, և կասկածանաց տեղի տալու երկիւղիւ,
'ի միասին գուրս չեմք կրնար ելլել. ուստի, տեա՛րք,
բարեհաճեցէք սպասել մեզ նախասենեկին մէջ ։ Չ'պի-
տի ուշանամք. ընդ փոյթ վերստին կը կանչեմք զձեզ ։

Դաւաճանակիցներն Մօլէրի համարձակութենէն նո-
ւաճուելով՝ իրենցմէ շատերը, որոնց մէջ առաջինն էր
տիգաձեւի Միաւորը, երթալնուն վրայ կը ցաւէին, Դուրս
ելան լռիկ մնչիկ ։

Երբ Մօլէր ինն պատգամաւորաց հետ միայնակ մը-
նաց, ոտք ելաւ իւր բոլոր բարձրութեամբ ։

— Տեա՛րք, ըսաւ, բարեբաղդ եմ, որ քուէարկու-
թիւնը սոսչափ հանճարաւոր եղաւ ։ Եթէ ես պատգա-
մաւոր ընտրել ուզէի, ասկէց աղէկը չ'պիտի կրնայի
ընտրել ։ Ինձի հետ միաբանողները պէտք է յամենայնի
հաւատարիմ և քաջասիրտ ըլլան ։ Իրենց յանդգնու-
թիւնը պէտք է հաւասարի սոյն գործոյն մէջ իրենց ցը-
ցուցած անձնութեան, վասն զի գործոյն յաջողու-
թիւնը բացարձակապէս իրենցմէ կախումն ունի ։ Սըր-
տաձեւի Միաւորը ճանչնալ ուզեցի՛ք ։ Պարոնայ՛ք, ձեր
փափաքը լեցնել կուզեմ ։ Ես ինքն եմ սրտաձեւի Միա-
ւորը ։

— Դո՛ւք . . . գոչեցին բոլոր պատգամաւորք զար-
մացած ։

Մօլէր շուտով գրպանէն կնդուղաւոր սև դիմակ մը
գուրս հանեց և անով բոլորովին գլուխը ծածկելով, և
ձայնին հնչիւնն ալ փոխելով, շարունակեց ։

— Այս նշանն ու ձայնը ծանօթ է ձեզ ։

Թաորոնական բայց ծանր շարժմամբ և վայրագ քո-
րութեամբ մը դիմակը հեռուն նետեց և ըսաւ ։

— Ո՛հ, ձեզ համար զօրաւոր մարդիկ, գաղտնի աղ-
դեցութիւնք պէտք են ։ Ներքին հանճարը ամբօթին
համար բաւական չէ և երբէք պիտի չ'ուզէ՛ անոր հը-
նազանդիլ ։ Այս բանը գիտէի, տեա՛րք ։ Միտքս ահա

դին ծրագիր մը դրած էի, զոր առանձինն պատրաստեցի, յղացայ և յարդարեցի: Այս ծրագրին կատարման համար բազուկներս՝ պէտք ունէի. Ձիս դուք ձեր մէջն ընդունեցիք. այն ատեն տասներկու հոգի միայն էիք և ձեր բոլոր հպարտութիւնը արգիլեալ գլուխներ հայթայթելու մէջ կը կայանար: Ձեր երեւակայութիւնը բողբոջեցի, հայրենասիրութիւնը բորբոքեցի և ձեզ գործի ձեռք զարնելու քաջասրտութիւն ներշնչեցի: Բայց ես ձեզ համար ի՞նչ էի. ո՛չ ուրիշ բան, այլ ինչպէս գիտէք, պատուաւոր մարդ մը, որովհետեւ զիս ընդունենէ՛ղ յառաջ, տեղեկութիւն ունէիք իմ վերաս: Բայց սակայն եթէ առաջարկէի ձեզ որ ձեր դերագոյն գլխաւորն ըլլամ, զիս խեղադար պիտի կարծէիք: Ասոր համար, որ մը գիմակաւորեալ եկայ. Սիմոնֆիլ թոյլտուութեան գիրը և 30,000 ռուպլի՝ բերի ձեզ. . . Ձիս բերողը գնդապետն էր. Հարցուցէ՛ք իրեն, թէ ինչո՞ւ համար բերաւ:

— Ընտրայի մէջ ունեցած թղթակցէս նամակ մ'ընդունած էի, պատասխանեց գնդապետը: Ընկերներէս երկուքը, որոնք մեր բանակցութեան ելքին կ'ապաստին, գիմակաւոր մարդուն համար երաշխաւորած էին ինձ. երբ տեսայ որ թոյլտուութեան գիրը և ստակը բերաւ, այլ ևս չ'իջարանեցայ. . .

— Այդ ամենը ի՞նչպէս կրցայ ընել, ընդմիջեց Մօլէր, վերջը պիտի յայտնեմ ձեզ. Արդ. թող բաւական ըլլայ ձեզ գիտնալ միայն որ հանճարովս ամենուն թերին լցուցի՝ Բարեկամներ ստացայ, ստակ դտայ և դաւաճանութիւնը ես միայնակ կարգի դրի՝ Թերեւս իմ տեսակայ մէկը, որ իր աչաց առջև լիայլեցուցած ազատամիտ գաղափարներէս հիանալով՝ մեծ գործոյն գործակից ըլլալ ուզեց և իմ իշխանութեանս տակ դրաւ իր գանձն ու վարկը. ասոր հակառակը չեմ կրնար ըսել: Այս մարդը գոյութիւն ունի, հարուստ է և իր զարմնալ ջորաւոր, բայց մեծ մարդ չէ, և գիմակի մը ներքեւ

Ժածկուելու պէտք չունի : Շաբաթ օր կը ծանօթացու-
նեմ՝ ձեզ այդ մարդը : Ստակ տուաւ ինձի գործածելու,
իմ աշխատութիւնս դիւրացուց, բայց միշտ իմ ստուերս,
իմ գործիքս եղած է՝ զոր իմ պետքիս կը գործածեմ :
Մազերն ետեւ տանելով՝ յարեց ,

— Այս ամենը ըրի, տեա՛րք . արդ կը ճանչնաք զիս,
կուզէ՞ք դարձեալ որ ձեր գլխաւորն ըլլամ :

— Այո՛ , այո՛ , գոչեցին միաձայն ինն պատգամա-
ւորք :

Լուսթեամբ մտիկ ըրած էին կիրլանտացւոյն, և երբ
խօսքը լնացուց , իրենց զարմանքն ու հիացումը ծած-
կել անդամ չէին ուղեր : Յաղթութեան նշոյլ մը փայլա-
տակեց Մօլէրի աչաց մէջ, և մի և նոյն ատեն իւր դէմ-
քը վշտաց և քաղցրութեան կերպարանք մ'առաւ :

— Տեա՛րք, ըսաւ , մենք գլխաւորներն եմք և կը
հաւատամ որ կրնամք գործն 'ի գլուխ տանիլ Անօգուս
կը համարիմ այլ ևս երկար ատեն դաւաճանութեան հա-
մար գումարուիլ : Այս գումարումները միշտ կասկա-
ծելի են . ուրեմն կ'առաջարկեմ որ այսօրուընէ իսկ
բաժնուիմք : Միայն ինն պատգամաւորք և ես չարաթ
օր կուգամք, և ի՛նչ որոշում որ ընեմք , միաբանութեան
միւս անդամներուն կ'իմացնեմք : Հիմակու հիմայ խո-
հեմութիւն պէտք է , յանդգնութիւնը վերջը : Պատաս-
խանատուութիւնը բոլորովին մեր վրայ պիտի ըլլայ, գոր-
ծոյն յաջողութիւնը մեզ պիտի սեփականուի, և եթէ
'ի դերն ելլէ աշխատութիւննիս , մենք միայն օրինաց
պիտի դատապարտուիմք : Մեր դերը, տեա՛րք, գեղե-
ցիկ է , մինչև վերջը կուզէ՞ք կատարել :

— Իրաւունք ունիք , ըսաւ գնդապետը . ըստ իս ,
կընդունիմ :

— Մենք ալ կընդունիմք , գոչեցին միւս պատգա-
մաւորք :

Մօլէր սրահին դուռը բացաւ .

— Տեա՛րք, ըսաւ , բարեհաճեցէք ներս մտնել : Զեր

պատգամաւորներէն մին մեր սրողումները պիտի տեղա-
կացնէ ձեզ : Ահա կը բաժնուիմ ձեզմէ . . . Գնդապետ,
հաճեցէք ինձի հետ գալ :

Սրտաձևի Տասնոցին ձեռքէն բռնելով, խորխտա-
քայլ և բարձրայօն սենեկէն դուրս ելաւ : Փողոցին մէջ
դնդապետէն բաժնուեցաւ, այս խօսքերն ըսելով .

— Ետ դարձի՛ր, և եթէ սրտաձևի Միաւորը ճանչ-
նալ ինդրեն ստիպելով, հրաման տուր բարեկամներուդ
որ զիս ծանօթացնեն : Բայց գլխաւորապէս մեր ժողով-
ներուն վերջ տալու աշխատէ : Երկչոտներն մեր ընթաց-
քին խոչընդոտ միայն կրնան ըլլալ . . . Մնաք բարեա՛ւ,
դնդապետ, մինչև մեր մրցման ժամը :

Կառք մը կանչեց և Միշէլ անուն թատրոնը ուղղեց
իր կառքը, ուր սենեակ մը վարձեց : Ժամը 8 ը 20 վայր-
կեան անցած էր, երբ Մօլէր Տիւլզօի քով մտաւ : Լա-
նին անհամբերութեամբ իրեն կ'սպասէր :

— Ներեցէ՛ք, ըսաւ Կիրլանտացին, դործով մը ար-
դիւրած էի . . . Ճաշե՛նք :

Յետոյ իր սեղանոյ ղենչակը պարզելով, ըսաւ :

— Ձեզի համար աշխատեցայ, տհաւասիկ է սենեակը :

— Շնորհակալ եմ, սլատասլանեց Լանին :

Ը.

ՁՄՐԱՆ ՊԱԼԱՏԸ.

Կայսերադունք Սուրբ — Գէորգի սրահին մէջ ժողո-
ված էին . . . մեծ համասգեստով մարդեր, և ազգային
տարազով կիներ՝ կայսերական ընտանեաց վերապահեալ
տեղւոյն դէմացը՝ երկու կարգի վրայ շաղուած էին .

արարողապետը պաշտօնական գաւաղանը ձեռքը բռնած արանց և կանանց շարքին անջրպետ դատարկ մի ջոցին մէջ կը ճեմէր։ Այն օրը կայսեր « հանդիսաւոր ըզբօսանքի » օրն էր , և ձարին բոլոր ընտանիքը պատարագը լմննալէն յետոյ՝ հանդիսաւորապէս զբօսանքի պիտի ելլէին ։

Զմրան Պարտէզը, որ Պոմպէոսի գաւիթովը Սուրբ — Գէորգայ սրահէն բաժնուած էր , արքունեաց մի քանի բարձր պաշտօնեայներ բռնած էին, որ խումբ խումբ ըլլալով կը խօսակցէին ։

Սակայն ոչ ոք կը համարձակէր գաւիթը մտնել , որովհետեւ կայսրութեան ամենակարեւոր երկու անձինք հոն գաւթին երկայնութեամբն ու լայնութեամբ կը ճեմէին . Սսոնցմէ մին թիկնապահ հեծելոց գլխաւոր և կայսեր մասնաւոր բարեկամ Օւլոֆ կոմսն էր , և միւսը ներքին գործոց պաշտօնեայն Բէրօֆսքի կոմսը ։

Ոսկեդնդին (ՂԵՒԻՆ ԴԵՆԻՍ) սլահնորդը Պոմպէի գաւթին դուռը կենալով՝ որ Սպիտակ սրահը և անկէց ալ կայսեր մասնաւոր օթեակները կը տանէր , ղէնքերը վեր կը վերցունէր , ամեն անգամ որ նոյն երկու կոմսերն իրեն կը մօտենային , և դիմացի դուռը սլահապան կեցող Արապն ալ ակնածութեամբ անոնց ետեւէն կը նայէր ։

— Այո՛ , սիրելի պաշտօնեայս, Նորին Վեհափառութիւնը տրտմութեան և սաստիկ զբաղման մէջ թողուցի ։ Սակէ զատ , բարի լուրեր չ'տուի իրեն , որովհետեւ ձեր ինձ ըսածն արդէն գիտէի ։ Երկու ամիսէ ՚ի վեր ոստիկանութիւնս՝ ստուերի մէջ գործող խիստ վտանգաւոր գաւառաւորութեան մը հետքերը գտնելու կը ըլլալի . բայց որովհետեւ իմ գործակատարներս չատանգամ ճամբուն վրայ ձեր Պ. Շէլմին գործակատարներուն հանդիպած են , ուստի չ'ուզեցինք ձեր իրաւանց մէջ ձեռնամուխ ըլլալ . սակայն իմ գործունեայ հրամանատարներէս մին Բալքին գնդապետը՝ ըսաւ ինձ երեկ թէ Պ. Շէլմ'ի զուր կ'աշխատէր , և եթէ չարիքը ար-

մատախիլ չըլլայ, դաւաճանութիւնը կարծուած էն աւելի վտանգաւոր կրնայ ըլլալ:

— Իրա՞ն կըսես, պատասխանեց ներքին գործոց պաշտօնեայն, ձեր Բալքինը շատ ճարպիկ է: Կարծեմ, ինչպէս Շէլմն ալ կըսէ, թէ դաւաճանութիւններ դըտնելէ աւելի՝ հնարել գիտէ:

Անձնապահապետը ժպտեցաւ:

— Ճիշդ Բալքին ալ մի և նոյն բանը ըսաւ ինձ ձեր Շէլմին նկատմամբ: Ասոնք երկու ցած մարդեր են և ինքզինքնին ծախել կ'ուզեն: Բայց դաւաճանութիւն հնարելու դալուլ, Բալքին զիս կը ճանչնայ և երբէք պիտի չ'իյնէ այդպիսի բան մ'ընել: Չեմ ըսեր թէ կարող չ'ընել, սինլբոր մ'է և խիստ լաւ կը ճանչնամ զինքը: Արդէն գիտէ որ զինքը Սիպերիա աքսորել կուտամ, մինչև իւր մահն հոն հանքերու մեջ աշխատելու համար: Գտան հողի մեռցնելէ, սուտ ամբաստանութիւններ և կայսրը անհանգիստ ընելէ աւելի մեծ ոճիր մը կրնայ ըլլալ: Եթէ երբէք այսպիսի բան մը իմ վարչութեանս ներքեւ պատահելու ըլլար, առանց գլխութեան, առանց խնայելու՝ խստիւ կը պատժէի հեղինակը. կայսրըն ինքնին քան զիս աւելի խստագոյն պիտի վարուէր. կը հաւատամ որ բնաւ չ'պիտի գլխար ինձ, և կ'երդնում որ իրաւունք ալ պիտի ունենար այնպէս վարուելու:

— Ո՛րչափ կը բորբոքիք, սիրելի՛ զօրապետս, պատասխանեց պաշտօնեայն: Ո՛հ, ո՛հ, ձեր Բալքինը չեմ ամբաստաներ:

— Վասն զի չեմ ուզեր որ իմ վարչութեանս նկատմամբ անպատուութիւններ պատահին: Սոյն կայսրութեան ապահովութիւնը ինձ յանձնուած է, և ես օրէնքըն ու խաղաղութիւնը հաստատուն պիտի բռնեմ: Բայց իմ ստորակարգեալ պաշտօնեայններէս և նոյն իսկ այն սինլբոր գործիքներէն, զոր ստիպուած եմ գործածել, ուզեն չ'ուզեն՝ խիստ զգուշաւոր արթնութիւն մը կը

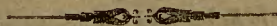
պահանջեմ: Եթէ այս անշա՛փ իշխանութեամբս, զոր ունիմ, ուրիշ կերպ դործէի, իմ ամենէն յետին դործակատարներէս անդամ վատ մէկը պիտի ըլլայի: Այսչափ ինք կը բաւէ: Դաւաճանութեան բոլոր այս պատմութիւններն ՚ի խոր կը խոցեն զիս, բայց մեր պարաքրամենէն նախամեծար է: Արդ կանխաւ կ'իմացունեմ ձեզ թէ Բալքինի հրաման տուած եմ դործելու, վասն զի յայտնեց ինձ թէ դաւը գտնելու վրայ է: Բայց որովհետեւ գիտեմ թէ կը փափաքիք որ այս դործը ձեր ձեռքով կատարուի, շարունակեց կոմսը հեղինական ժպիտով մը, և ես ալ ձեր եռանդեանը հետ չեմ ուզեր մրցիլ, ուստի պատուիրեցի գնդապետին որ ութը օրէ առաջ դործի ձեռք չի զարնէ:

Պաշտօնեայն դէմքը կախած էր:

— Շնորհակալ եմ ձեզմէ, սիրելի՛ կոմս, ըսաւ: Դժնը է ինձ նորին վեհափառութիւնը անհանդիստ ընել. բայց որովհետեւ իմ գիւղանատունս գտաւ այդ դաւաճանութիւնը, ուստի կը փափաքիմ որ օգուտ քաղեմ անկէ:

— Խիստ իրաւացի է պահանջումնիդ, պատասխանեց թիկնապահ հեծելոց գլխաւորը, թեթեւ կերպով մը ուսերը թոթուելով, և ես պէտք եղածին պէս շարժեցայ:

Նոյն վայրկենին պահապան ղինուորն իւր զէնքը վեր վերցուց. Սպիտակ սրահին ասուեղէնները բացուեցան և կայսեր հրամանատար զօրապետ Լանին կոմսը Պոմպէի սրահը մտաւ:

ԱՅԼ, ԵՒ ԱՅԼ

Հիւսիսային բեւեռին ազատ ծովը

Բ .

Միայն այսչափ չեն բեւեռին մէջ ազատ ծովու մը գոյութեան ապացոյցներն • ահաւասիկ ուրիշ ապացոյցներ ալ, զոր նոյն իսկ բեւեռ ճանապարհորդողներու զբոյցներէն քաղեցինք • և կը կարծեմք որ ասոնց ամենուն ամբողջութիւնը մեր առաջարկած իրողութեան վերայ տարակոյս չ'պիտի թողուն :

Բեւեռական աւազանին վրայ այլ և այլ կողմեր կատարուած հետազոտութիւնք կը ցուցնեն թէ՛ ամենապաղ հովերն անոնք են որ երկիրներու ներսերէն կը վըլեն, մինչդեռ բեւեռային ծովէն վըլող հովերն համեմատաբար աւելի քաղցրաշունչ են : Միայնս կարևոր կը համարեմք պատմել հոս՝ հռչակաւոր ճօն Ռօսի դրած հետեւեալ տողերը, զոր Ամերիկայի հիւսիսակողմն անցուցած յաջորդական չորս ձմեռներու մէջ գրած է : Կարևոր է նշանակել թէ ազատ ծովու մը դադալիարը այն ատեն դեռ ընդունուած չէր (1830) : « Տեսանք որ, կըսէ, ջերմաչափին խիստ բարձր աստիճաններն արեւմտեան — հիւսիսի հովերէն յաւաջ կուգային, և խիստ

ստորին աստիճաններն ալ՝ հարաւի հովերէն . Միայն մեկնութիւն մը որ կրցանք տալ , ուղիղ կամ սխալ , այն եղաւ թէ՛ հիւսիսային կողմը ծոյն ազատ է , և թէ հարաւային բոլոր կողմը , թէ՛ ծով և թէ՛ ցամաք , սաւոյցի կոյտեր միայն են :

Հովին զանազան կողմերուն համեմատ ջերմութեան աստիճանը դիտել մտածուելէ առաջ , ջերմութիւններու ընթացքին ուսումը արդէն նմանօրինակ արդիւնքներ յառաջ բերած էր . — 10° և — 15° ջերմագիծները , փոխանակ շարունակուելու , Սիպերիայի և Ամերիկայի հիւսիսակողմը՝ կը բարձրանան , և կարծես թէ իրենց սահման ունին երկու կէտեր , որոնք ցուրտին բևեռներն ըլլալու են : Պրէվէր , Պէրդուս , և Գէմպ աշխարհագէտներն կը համաձայնին սոյն կէտերն Հիւսիսային 78° և 80° լայնութեան մէջ դնելու :

Հանդերձ այսու , բևեռային գաւառները ձմերուղ նաւորդներուն հետազոտած ամառնային և ձմեռնային միջին դժերուն բաղդատութիւնը կը ցուցնէ թէ կլիման , որ Ամերիկայի հիւսիսակողմը բոլորովին սաստիկ և ցամաքային է , ուր Պաք + 20° ի բարձրագոյն աստիճան մը , և — 36° 7 ի (որ մինչև ցարդ գտնուած ամեն ստորին բարեխառնութեան աստիճանն է) փոքրագոյն աստիճան մը գտաւ , որչափ դէպ ՚ի հիւսիս երթամք՝ ա՛յնչափ նուաղ սաստիկ կըլլայ : Արդ , ամեն տեղ՝ ուր որ երկրիս միւս մասանց վրայ ալ մի և նոյն արդիւնքը դիտուած է , ապացուցուած է որ սոյն արդիւնքը սերտիւ ծովեզերք մերձաւորութենէն կամ հեռաւորութենէն կախումն ունի . այնպէս որ ցամաքային կամ սաստիկ և ծովային կամ անշարժ կլիմայի խօսքերը հոմանիշ եղած են : Բնական է ենթադրել թէ Ամերիկայի հիւսիսակողմը յառաջ եկող նմանօրինակ երևոյթ մ'ալ՝ մի և նոյն պատճառն ունի , և կլիմային՝ որչափ դէպ ՚ի հիւսիս երթամք՝ ա՛յնչափ նուաղ սաստիկ ըլլալն ալ բևեռային ծովի և բաց ծովի մը մերձաւորութենէն կա-

խումն ունի, որովհետեւ միշտ հաստատուն կամ սառնապատ անշարժ ծով մը ճիշդ ցամաքի մը նման բարեխառնութեան աստիճաններ կունենայ :

Հոս, տեսականը փորձառականին հետ համաձայն կ'երևի : Յիրաւի, շատ բնագէտներ Արեգակէն երկրիս մակերևութին վրայ սփռուած ջերմութեան քանակութիւնը ուղղակի ուսած են, զոր յաջելովն օրէնքներ անուանած են : Գտած են որ արեգակէն սփռուած ջերմութեան քանակութեան փոքրագոյն աստիճանը բւերուն մէջ չ'կար, այլ աւելի դէպ 'ի բւերական շրջանակներուն մէջ, մինչդեռ այս շրջանակէն անդին սփռուած ջերմութեան քանակութիւնը և հետեւապէս բարեխառնութիւնը երթալով կ'աճին :

Հոս, առանց այլ և այլ դիտողութիւններ ընելու, միայն պիտինշանակեմք որ եթէ հասարակածի առանցքը ծիր խաւարմանի առանցքին հետ իրարու վրայ դիպելու ըլլար, արեգակնային ճառագայթներն բւերունքուն վրայէն պիտի անցնէին միայն, որով ջերմութեան աստիճանն ալ հոն ամենէն ստորինը պիտի ըլլար : Բայց բնաւ այսպէս չէ, հասարակածի և ծիր խաւարմանի առանցքները իրարու վրայ հակեալ են 23° ի մօտ : Ուրկէ կը հետևի թէ բւերուն մէջ ջերմութեան աստիճանը ամենէն փոքրագոյնը չէ :

Գ.

Ահաւասիկ հիւսիսային կենդանեաց և բուսոց ուսմանէն քաղուած դիտողութեանց ուրիշ կարգ մը Շատ անգամ բւերային նաւորդներն, Պելլօ, Պարի ևն, Հիւսիսային — ամերիկեան արշիպելագոսի բազմաթիւ ջրանցքներէն միոյն մէջ ձմերելով դէպ 'ի հիւսիս թըռչող սագերու և ուրիշ թռչնոց շատ մը ճանապարհոր-

դուծիւններ կը նշանակեն , մինչդեռ իրենց շուրջը դեռ բոլորովին ձիւնապատ և սառնապատ էր . ասոր պատճառն այն է , թէ այս կենդանիներն հիւսիսի կողմը սընունդ և քաղցրախորժ կլիմայ մը գտած էին : Սոսիլ իսպառ կը հերքուի մշտապէս հաստատուն ծածկութի մը գաղափարն և բռնի ազատ ծով մ'ընդունելու կարծեաց կ'առաջնորդուիմք :

Բևեռային ծովերու ամենէն աւելի հետաքրքրական նկարագիրներէն մէկն ալ հոն տեսնուած կենդանեաց հրաշալի առատութիւնն է :

Պարի , իւր 1819 — 20 տարւոյն հռչակաւոր ճանապարհորդութեան մէջ , Մէլվիլի կղզին (որ $74^{\circ}47'$ հիւսիս , լայնութեան և $113^{\circ}8'$ փարիզու արևելեան երկայնութեան վրայ կ'իյնայ) խիստ բացառիկ կերպով իրրև որսի հարուստ կայան մը կը նշանակէ : Հոն , կըսէ , մշկահօտ եղը , սրավար եղջերուն , նապաստակը և այլք խումբ խումբ կը գտնուին , եւ ասոնց բոլորտիքը կը պտտին դայլք եւ ազուէսք . օդին մէջ , հիւսիսային սագերու անհամար երամներ , քարադր ըսուած ոսկէղօծ թռչուններ , սպիտակ հաւու պարսրտ ձաղեր՝ բեւեռին սառուցեալ անապատներուն մէջ տեղէն կենաց այս հիանալի պատկերը կը նկատեն : — 1851 ին Մաք ֆրէնթոք ծովուն մի եւ նոյն տեղերն հասնելով՝ մայիս ամսուն մէջ ազգի ազգի կենդանեաց մի եւ նոյն առատութիւնը տեսաւ . ապա ուրեմն սյս բանը բացառիկ կերպով տաք եղող տարւոյ մը արդիւնքը չէ : Այսպիսի երեւոյթ մը ուրիշ կերպով չ'կրնար բացատրուիլ , բայց միայն ընդունելով՝ որ Մէլվիլ կղզւոյն հիւսիսակողմը — որ տակաւին չէ հետազօտուած — մերձաւոր բաց ծով մը կայ :

Այս իրողութիւնը միայն Մէլվիլ կղզւոյն յատուկ չէ : 1752 ին իւլիէ ամսուն շողեհնաւին հրամանատար ինկէֆիէլտ նաւապետը՝ Յորանքլին տիկնոջ յանձնարարութեամբ՝ Պաֆֆինի ծովուն հիւսիսային ափունքը քննե-

լու ելլելով, շատ զարմացաւ, երբ $78^{\circ} 35'$ էն անդին
գտնուող Սմիթ նեղուցին երկու կողմանց հիւսիսային ա-
ռատ բուսաբերութիւնը տեսաւ. — Յաջորդ տարին,
Մօսթօն տեսուչը՝ տոբթօր Գէնի յանձնարարութեամբ
դիտելու դրկուելով, կը տեսնէր որ ո՛րչափ դէպ 'ի հիւ-
սիս կը յառաջանայ, ա՛յնչափ ալ կեանքն իր չորս կող-
մը կը վերածնանի: Աստ անդ քանի մը ծաղիկներ կը
տեսնուէին. թռչնոց ճախրանքն հետզհետէ կը շատնար-
սառայցները որ 'ի սկզբան թանձր և սերտ էին՝ երթա-
լով կը բարակնային և ահա Մօսթօն աչաց տեսածին
չափ հեռուէն սառայցներէ աղատ ծովը կրցաւ նշմարել:
1861 ին տոբթօր Հէյս վերստին ձեռնարկելով սոյն ճա-
նապարհորդութեան, Մօսթօնի հետադադարած իրողու-
թեանց ճշդութիւնը ամեն կերպով ստուգեց:

Հսկայ կենդանիները բւեռային ծովուն մէջ կը գըտ-
նուին, ինչպէս են՝ կէտ, և Մօսթ քուռած կենդանիք.
ապա արջերը, փոկերը, շատ մը լիւթաններ, և ինչ:
Այս կենդանիք հոն առանձին առանձին չեն ապրիր,
այլ բազմաթիւ խումբերով: Նաւորդաց պատմութիւն-
ներն այսպիսի նորատեսակ բանակայ նկարագրութիւն-
ներով լեցուն են, որոնց հետ յաճախակի վտանգաւոր
մրցումներ ընելու ստիպուած են: Սոյն խոշոր կաթնա-
բերներն այս սառուցեալ կլիմային մէջ, 37° ի մօտ հաս-
տատուն ջերմութիւն մ'ունին. այս ջերմութիւնը պահ-
պանելու համար մեծաքանակ սնունդի կը կարօտին, և
ինչպէս էսքիմացին զինքը շրջապատող ցրտութեան պատ-
ճառներուն դէմ դնելու համար, կրնայ և պարտիպա-
րարտ հիւթերու մեծ քանակութիւն մը սպառել, ո-
րոնք արեւադարձներու բնակչի մը համար անշուշտ մա-
հաբեր են, նոյնպէս Բւեռային ծովուն բնակիչք իրենց
հսկայաձև հասակին և ցուրտին սաստկութեան համե-
մատութեամբ պէտք է սնունդ սպառեն: Արդ, ո՛ւր
կրնան դառնել այս սնունդը, եթէ ոչ այն տարրին մէջ
որում կը բնակին: Հարկ է ուրեմն, և յիշաւի իրողու-

Թիւնը հազար անգամ հաստատուած է , որ այս խոշոր
անասուններէն զատ, ծովը ստուգիւ խիստ փոքրիկ կեն-
դանեաց անթիւ առատութիւն մ'ալ պարունակէ . ինչ-
պէս են , խեցեմորթներ , թուլատարրներ , կենդանա-
բոյսներ , որք կերակուր կըլլան կէտերու և փոկերու :

Այսպէս , բւեռը հիացեալ ճանապարհորդաց առջև
անընդհատ խիստ սքանչելի կերպով մահու ու կենաց
կրկին տեսարաններ կընծայէ : Կարելի՞ էր այս բանը ,
դարձեալ կը հարցնեմք , եթէ բւեռական ովկիանոսը
մշտնջենապէս հաստատուն և անշարժ ըլլար :

ՅՈՅՍԸ կերելի ամիսն անգամ մը 64 երեսէ բազկա-
ցեալ տետրով մը : Գինն է ամէն տեղոյ համար մէկ տա-
րին երեք արծաթ մէհիտիէ , վեց ամսուան համար՝ եր-
կու արծաթ մէհիտիէ առանց ծախուց հանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յարաբերութիւն ընելու համար պէտք է
թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

Ս Տ Ո Ր Ա Դ Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Տ Ե Ղ Ե Ր

Կ. ՊՈԼԻՍ. Մեծ. Ս. Գ. ԷԼ ԵԱԳՄԱՏԵԱՆ, ԷՖԷՆՍԻՔ. ԵՆՈ

Համի Զիլինկիլըլէր հատտէսի Թիւ 2

ՆԻԿՈՄԻԴԻԱ. Մ. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՂԱ ԵԱԳՐՏԵԱՆ

ԱՏԱԲԱԶԱՐ . ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԱՂԱ ՍԷՏԷՆԵԱՆ

ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՈԼԻՍ. ԹՈՐԳՈՒՄԵԱՆ ընկերութիւն

